HALIL INALDŽIK

OD STEFANA DUŠANA DO OSMANSKOG CARSTVA

Hrišćanske spahije u Rumeliji u XV vijeku i njihovo porijeklo

Jasno se vidi da su dokumenti koji se nalaze u turskim arhivima takvi da mogu iz osnova izmjeniti neke poglede na širenje osmanske države na Balkanu. Znamo da su pretjerani i pristrasni pogledi koji su bili na cijeni u posljednjem vijeku Osmanskoga carstva, za vrijeme pobuna i pokreta za oslobođenje balkanskih naroda polako olabavili, čak da su od nekih smionijih pisaca potpuno odbačeni.[1] Napokon nijedan ozbiljan istoričar ne tvrdi da je osmanska vlast likvidirala domaće upravne i vojničke klase, plemiće time što bi ih pogubila ili silom prevela na islam i da su na njihovo mjesto dolazili muslimanski Turci kao povlaštena vladajuća feudalna klasa.[2] Ipak je potrebno sa insistiranjem se zaustaviti na gledištu da je Osmansko carstvo imalo sasvim drugi karakter u XV vijeku, u periodu svoga uspostavljanja.

Jedan dio istraživača koji su se pobliže bavili osmanskom istorijom utvrdio je izvjesne činjenice vrijedne pažnje. Prvo je istaknuta tolerantna politika osmanske države u pogledu vjere, činjenica da se ona nije interesovala vjerskim stvarima nemuslimanske raje, ponavljano je da je zahvaljujući kupljenju u janjičare (devširme) i sistemu robova (gulam sistemi) omogućavala svojim hrišćanskim podanicima na Balkanu da ulaze u vladajuću klasu, a pominjano je u obliku pojedinačnih činjenica da se čak, uz hrišćanske vojničke grupe koje su se poput vojnuka i martolosa kroz duge vijekove sačuvale, s vremena na vrijeme direktno služilo hrišćanskim podanicima radi vojničke službe.[3]

[1] Dubrovački dokumenti iz 15 vijeka mnogo su pomogli u tom pravcu istraživačima (Jorga, Truhelka).

[2] N. Stanef, Blgarija pod igo, Sofija 1935, a pogledaj bilj. 128.

[3] Naprimjer pogledaj Hammer, Hist. de l' empire ottoman, VII, 356; samo je on riječ »raja« u svome izvoru prokomentarisao prema svom mišljenju. Tekst u Pečevija (II, 320) je ovaj: كلوب (ابراهيم پاشا) به كندويه ارايسه راغب رعايا و جنكه توانا و قابلو دلو نقدر رعايا مابينده سمندره و طمشوار يقاسنده» Hammer se prevario, govoreći u jednom svom djelu (Staatsverfassung und Staatsverwaltung, Wien 1915, str. 276) da su hrišćani nalazeći se kao joldaši dobivali timar. U svakom slučaju on je uzeo riječ »raja« kod Ajni Alija samo u značenju hrišćanskog podanika.— D' Ohsson (Tableau général de l' Empire ottoman, VII, 276), pošto je rekao »le Sultan ne prends point des soldats parmi ses sujets tributaires«, piše da je Ibrahim-paša prihvatio prilazak 600 francuskih vojnika iz tvrđave Pape njegovoj vojsci (Za ovaj događaj pogledaj i Pečevija, II, 228—229). — Finlay, (The History of Greece under Othoman and Venetian domination, London 1856, str. 55—56) ukazuje da su osmanski sultani počevši još od vremena Orhan-Gazija davali mjesta u svako vrijeme hrišćanskim vojnim snagama u svojim kadrovima. — Gibbons (The Foundation of the Ottoman Empire, London 1916) tvrdi da su Turci i domaći elementi zajedničkom vjerom, islamskom vjerom doveli do stvaranja jednog naroda, osmanskog naroda i kaže da su osmanski sultani vodili s tim ciljem istinsku i svjesnu politiku islamizacije. Ustanova devširme jeste jedno sretstvo toga. Uza sve to oni su ostali vezani za princip vjerske slobode. Osmanska država je stekla osnovnu snagu i silu u Rumeliji i zahvaljujući tome mogla je da pobijedi svoje protivnike u Anadoliji. Hrišćani Balkanskog Poluostrva pomogli su uspostavljanju Carstva. Protiv njegove osnovne tvrdnje pogledaj: M. F. Köprülü, Les origines de l' empire ottoman, Paris, 1935.

Dolje ćemo pokušati da prema timarskim i popisnim defterima koji pripadaju vremenu Murada II i sultanu Mehmeda Osvajača[18] pokažemo brojevima i dokazima da je osmansko širenje na Balkanu nosilo potpuno konzervativan karakter, da neće moći biti govora o iznenadnom osvajanju i smještanju, da su stare grčke, srpske i albanske plemićke klase i vojnički slojevi ostavljeni na svom mjestu, da je važan njihov dio uvršten u okvir osmanskog timara, kao hrišćani timarnici, da u XV vijeku nije osmanska država ni u kakvom obliku vodila politiku islamizacije. Ali prije nego što pređemo tome, treba da kažemo ovdje da i zabilješke i ukazivanja dostojna pažnje koja se nalaze u dodanas poznatim izvorima dobivaju sada jasnije značenje. Ustvari, ove stare zabilješke, zato što dozvoljavaju da predmet našega istraživanja dovedemo do početka države, imaju posebnu vrijednost.

Značenje ovakvih zabilježaka u najstarijoj osmanskoj tradiciji koju su prikupili anonimni Tevârih-i Âl-i Osman,[19] Ašik Pašazade i Nešri: »Tekfur nevjernika Harman-kaje (Chirmenkia)« Koze Mihael koji je još od prvih vremena sarađivao sa Osmanom Gazijem nije bio jedini hrišćanski domaći velikaš koji je tako postupio. Na primjer, pominje se i ovaj događaj pri jednom upadu koji je napravio Osman u Tarakli-Jenidžesi: »اول يرك (صورقن) كافرلرى صمصه چاوشله آشنا اولمشلردى همن بونلرى كوروب ارى و عورتى اطاعت ايدوب استقبال اتديلر، ارالرنده بر اولوجه كافر واردى، عثمان انى اوقيب عهد و پيمان اتدلركه صمصه چاوشنه درسه انى قبول ايده‌لر«[20] Saradnju sa domaćim hrišćanskim feudalcima (beyler) nije se sastojala prosto iz odnosa savezništva. Opet u prvo vrijeme aktivnosti Osmana Gazija: »كندو حقه توكل ايدب طوغرى لبلوجى حصارنه وارب تكورى قرشو كلب اطاعت ايدب يينه يرنده مقرر قلب اول تكورن بر اوغلى واردى انى بله الب اندن لفكيه وارب لفكه تكوريله چادرلو تكورى دخى استقبال ايدب اطاعت ايدب مملكتلرن تسليم ايدب كندولر عثمانه خاص نوكر اولديلر«[21] Ali nema nijednog znaka da je ovaj tekfur koji je unišao u službu Osmanovu postao musliman. S druge strane i obavještenje koje daje Pahimer o tome da je opet u Osmanovo vrijeme, još 1305, došlo jedno katalansko odjeljenje i pridružilo se Osmanima, privlači pažnju.[22]

U staroj osmanskoj tradiciji ima drugih bilježaka o prilaženju Osmanima tekfura i »nevjerničkih spahija« u vrijeme Orhana Gazija. On, dok mu je otac još bio u zdravlju, u jednom pohodu koji je napravio na granici kod Iznika: »كندو كلب قره تكن حصارى او زرنه دوشب تكورنه آدم كوندردى كه حصارى بكا ور يه سنى حصار كده ابقا ايدين همين آد بنم اولسون همان بنم غرضم از نيقدر ديدى«[23] Gospodar tvrđave nije se predao. Ali suština ove ponude koja pokazuje osvajački metod osmanski, zaslužuje pažnju. Orhan, čim je postao

[18] Za takvu vrstu deftera pogl. O. L. Barkan, Türkiyede Imparatorluk devirlerinin nüfûs ve arazi tahrirleri ve hakana mahsus istatistik defterleri, Iktisat Fakültesi Mecmuasi, sv. II (1939—1942), i H. Kun, Avrupadaki Osmanlı yer adları, Türk dili ve Tarihi hakkında araştırmalar, Ankara 1951, str. 83 i dr.

[19] Anonimni Tevârîh-i Al-i Osman (Die altosmanischen anonymen Chroniken, Izd. F. Giese, Breslau 1922, opet od njega, MOG, I str. 49. P. Wittek, Zum Quellenproblem der altosm. Chron. Isto mjesto, 77) Oruc, Tevârih-i Al-i Osman (Die früh. osmanischen Jahrbücher des Urudsch, izd. F. Babingera, Hannover 1925), predgovor izdavača.

[20] Neşri, Gihannüma (Die altosmanische Chronik des Mevlana Mehemmed Neschri). Izdavač F. Taeschner prema pripremnim radovima Th. Menzela, I, uvod i tekst Menzelova primjerka, Leipzig 1951, str. 28.

[21] Neşri-Taeschner, str. 36.

[22] Pogl. P. Wittek, The rise..., str. 42.

[23] Aşik Paşazade, izdanje Alija, 27.

vladar (bey) ostavio je na njihovom mjestu tekfure više tvrđava koji su se pokazali poslušnim.[24] Tako »vezir tekfura Bruse« čije je djelo predaja brusanske tvrđave, ostao je uz Osmana.[25] Za vrijeme osvajanja Iznika: تکوری استنبول قپو سندن چقب خلقیله استنبوله کدب اکثر سپاهی کتمیب شهر خلقله اورخانه چقب استقبال ایدب»[26] U ovoj posljednjoj bilješci naročito želim da svratim pažnju na *nevjerničke spahije*. Ono što je bilo u Izniku prirodno ponavljalo se na drugim stranama. Sin Orhana-Gazija, Sulejman-paša čim je prešao na poluostrvo Galipolje «جمنی حصارلنك کافرلری بوغازیلرله متفق اولوب یورودیلر»[27]

Pisma Palamasa Gregorija[28], solunskog arhiepiskopa koji je 1355 pao kao zarobljenik u ruke Osmana jasno pokazuje koliko su Orhan i njegova okolina postupali tolerantno prema hrišćanima. On je svagdje vidio hrišćane u punoj slobodi. Orhanov sin Ismail slobodno mu je postavljao neka pitanja o hrišćanskoj vjeri. Poslije je sam car Orhan priredio jednu opštu diskusiju između Palamasa i uleme (muslimanski vjerski učenjaci). Tu je diskusiju zabilježio Orhanov doktor Grk Taronites.[30] Balaban (Palapanis) koji je pretsjedavao skupu postavio je hrišćanskom duhovniku ovo pitanje: »Mi vjerujemo u vašega poslanika, zašto vi ne vjerujete u našega?« Tu je pomirljivi akcenat očevidan. Jednu drugu diskusiju Palamasovu neko je ovako zaključio — »Doći će vrijeme kada ćemo biti svi jedinstveni u našim mišljenjima.« Momenat koji naročito privlači pažnju jest to da je Palamas našao u osmanskom gradu Bigi (Pegae) vizantiskog hetaeriarcha (generala) Mavrozoumisa kao najuticajniju ličnost (subašu?) mjesta.[31]

Poznato je da su se u vojsci Murada I. nalazile u znatnom broju hrišćanske pomoćne snage koje su slale kneževine koje su plaćale harač.[32] Nisu se samo u bitci kod Ankare, nego i u Kosovskoj bitci (1389) nalazile vazalne hrišćanske snage u redovima Osmana:

«خون کار بیوردی خراج کذار کافرلره که یراغله حاضر اولالر کستندل و سراجله جمله‌سی حاضر اولدی»[33]

Prema Timurovom istoričaru Nizamuddin Šami-ju, Jildirim Bajezid je izveo protiv svoga protivnika »čitage i nevjernike«.[34] U ankarskoj su bitci učestvovali ne samo srpski vojnici, nego poput albanskog feudalca Coïa Zacarie[35], i ostali balkanski feudalci.

---

[24] اورخان اولوباتی فتح ایدب تکورنی یئه یرنده مقرر قیلشدی (Neşri-Taeschner, 46); o tome da je isto ostavljena gospodarica Kirmastija i njen brat na svojim mjestima Nešri-Taeschner, 47.

[25] Aşik Paşazade, str. 30; Neşri-Taeschner, 39.

[26] Neşri-Taeschner, 45 «کویلرك خلق حصار خلقنه زواد ویرمزلردی وقت اولوردیکم مسلمانلرله بیله صاواشه وارر لاردی» (Asik Pszd. 41).

[27] Aşik paşazade, str. 48; Neşri-Taeschner, 50.

[28] C. Arnakis, Gregory Palamas among the Turks and Documents of his captivity as historical sources, Speculum, vol. XXVI, No 1 (1951).

[29] Ova bilješka izostala u originalu (primjedba prevodioca).

[30] Arnakis, pom. član. str. 108.

[31] Pom. član., str. 106.

[32] Pogl. Neşri-Taeschner, 63—64.

[33] Neşri-Taeschner, 66, 73. — Upor. Gibbons (turski prevod: Ragip Hulusi) str. 151.

[34] «یلد روم بایزید نیزدر مقابل این لشکر های چیتاغ و افرنج را ترتیب داد بر میمنه پسر لاس افرنجی را بالشکر های افرنج جماعت نامحصور و کروهی موقور تعیین کرد» (Zafernama, ed. F. Tauer, Monog. Arch. Orient., vol. V, Praha 1937, str. 255). Čuveni Marko Kraljević umro je u osmanskoj službi u Vlaškoj (pogl. Mélanges H. Grégoire, Brisel 1949, str. 568).

[35] Jorga, GOR, I 331.

Dolje ćemo vidjeti direktno iz isprava Arhiva koliko su važno mjesto imali hrišćanski timarnici, vojnuci i druge vojničke grupe u osmanskoj vojsci poslije Bajezida Jildirima. Ali nećemo propustiti da ovdje navedemo pažnje vrijedna svjedočanstva jednoga Francuza koji je 1432—1433 godine posjetio osmansku zemlju. Ovaj Francuz, Bertrandon de La Broquière, govori o tom da se u vojsci Murata II. nalazilo osim 3.000 spahija koje je poslao srpski despot i više hrišćanskih vojnika iz Albanije i Bugarske.[36] I Jean Torzelo koji je 1439. na konsilu u Florenci podnio izvještaj o mogućnostima jednog krstaškog pohoda protiv Turaka, bilježi, govoreći o 50.000 hrišćana carskih vazala, da su spremni na ustanak.[37] Bez sumnje da on s time nije mislio na sve hrišćanske podanike careve. On u potpunosti niže snage podložene caru. Po nama, ovih 50.000 hrišćana su hrišćanski vojnici koji su podanici cara i ovaj broj, makoliko bio pretjeran, daje nam misao o relativnoj važnosti hrišćanskih vojnika u osmanskoj državi.[38]

* * *

U Arhivu se nalaze defteri XV vijeka koji se odnose gotovo na sve krajeve koji su nekad bili unišli u granice srpskog Dušanova carstva.

Sa svojim ispitivanjima počećemo od Tesalije. Imamo u ruci dva deftera koji se odnose na livu Tirhalu. Prvi je napisan 859 po Hidžri (1454—5 n. e.),[39] a drugi 871 po Hidžri (1466-7 n. e.).[40] Na taj način najstariji defter koji pripada ovom kraju pokazuje vrijeme samo oko 60 godina poslije osvojenja. Ovaj defter je napisan u vrijeme sandžak-begovanja Omer-bega sina Turhan-begova i zauzima zajedno sa Tirhalom »vilajete« Fener (Phenarion) i Agrafu. Ovdje su timari ovako raspodjeljeni: 1 has mirlive, u vilajetu (nahiji) Tirhali 79 eškindži-

[36] »et de l' armfée qui fu dernierment en Grece, une grant partie estoit Crestiens; c'est assavoir que quant il mande le dispot de Servie, il envoye l' un de ses fils accompagnié de IIIm chevaulx de service et aussi d'autres assés d'Albanie et de Voulgairie qui sont Créstiens lesquelz n'osent dire le contraire et sont pluseurs esclaves qui vont à la guerre qui sont Crestiens...« (B. de La Broquiere, Voyage d'outremer, izd. Ch. Schefer, Paris 1892, strana 185).

[37] »en oultre ces seigneurs cy, ilya plus de cinquante mil hommes chrestiens qui sont subjectz au Turc et incontinent qu'ilz verroyent la puisance des chrestiens se rebelleroyent contre le Turc et seroyent ceulx qui plus le destroyent, et oultre tous ceulx cy, ilya une grande multitude de crestiens subjectz au Turc par tribut...« (Kod B. de La Broquière-a dodatak, strana 265).

[38] Opet po Torzelu careve sve vojne snage su 100 hiljada konjanika i 20 hiljada pješaka. (Isto djelo, str. 262—263). Prema Broquière-u (str. 185) »s'il veult fait grant armée, tel qui le scet bien m'a dit qu'il trouvera bien XXVI mil hommes en la Grece, mais qu'il les paye de leurs gaiges, c'est assavoir VIII aspres pour homme à cheval et V pour homme de pié; et de ceulx cy, m'a l'en dit que les LX mil seront bien en point.«

[39] Arhiv Generalne direkcije Pretsjedništva vlade, defteri preneseni iz Maliye, privremeni klasifikacioni broj 167, 230 lista, potpun, dimenzije 11/29. To je popisni opširni defter koji zajedno sa timarima saopštava imena raje, pojedinosti dažbina. Njegov uvod: »صورت دفتر سنجاغ ترخالەکه بحکم پادشاه... السلطان محمد خان ابن مراد خان... محرر کشت بماشرت مرادبك ابن تمورطاش بك... فی تاریخ تسعه و خمسین و ثمانمائه«

[40] Arhiv Pretsjedništva vlade, defter prenesen iz Maliye, privr. klasifik. broj 66. Na početku deftera stranice su pomiješane, dimenzije 11/29, timarski sumarni defter. U njegovom predgovoru koji je otišao do sedmog lista u sadašnjem njegovom povezu: »دفتر مجمل ولایت لواء ترخالەکه بفرمان پادشاه... السلطان محمد خان بن مراد خان ... بماشرت احمدبك بن علی بك بن اورنوس ... لسنة احدی و سبعین و ثمانمائه«

timara, 24 timara čuvara tvrđava, u vilajetu Feneru 1 has subaše, 60 eškindži-timara, 9 timara tvrđavskih posada, u vilajetu Agrafi 1 has subaše, 7 eškindži-timara.

Od ukupno 182 timara 36 ih pripada hrišćanskim spahijama. Daćemo neke tipične primjere: »Timar Dimitrija sina Mihaljeva, sin spahije od starine«.[41] Opet u Tirhali »Timar Mustafe i Petrosa, njegova brata, sinovi Mikre ميقره jašu zajednički po redu«.[42] U Tirhali »Timar Iglave اغلاوه i Dominika i Muzeraka مزراك sinova Mikre«. »Timar Pavla, sin je Mikre, njegov brat Paša-jigit iskopao mu je oko, bez oka je, godišnje daje jednog konjanika«.[43] U tri posljednja primjera vidimo timare sinova Mikre. Kraj koji se imenuje u defteru iz 871 po Hidžri kao zemlja Mikre treba da je pripisivana ovom Mikri. Pretpostavljamo da će Mikra biti stari gospodar kraja koji je pripao Osmanima kada su oni osvojili zemlju.[44] Ostali timari osim ovih 36 koje smo vidjeli u ovom sandžaku 859 po Hidžri dati su licima koja su došla zajedno sa Evrenuz-begom ili Turahan-begom[45] ili gulamima zapovjednika (robovi begova) i kapu-kulovima).[46]

Što se tiče idžmal-deftera (sumarni defter) iz 871 po Hidžri (1466—1467 n. e., prema rezimeu sa njegove posljednje stranice, stanje timara je slijedeće: »Liva Tirhala: zeima 22, kadija 6, spahija 343, dizdara sa tvrđavskim posadama 191, vojnuka 103, jamaka 203«. Posebno u Livadiji 24 arnautska katuna, u nahiji Istifa ima 34 arnautska katuna.[47] U ovo vrijemme nabrajaju se 23 nahije u sandžaku [među ovima su zemlje Mikre, na sjeveru Platamona (danas Platamon), na jugu Livadija (danas Lebadea), Lodorik (danas Loidorikan), u centru Dömeke (Domoks), Čataldža Phersala)]. Omer-beg se još pojavljuje kao sandžak-beg.[48] Od 343 spahije koji se gore pojavljuju u cijelom sandžaku dvadesetorica su hrišćani a i oni posjeduju tek četiri timara. Samo Ilandari koji je u tvrđavi Izdin (ازدين = Zeytuni?) služio kao topnik uživa sam jedan timar..[49] Ranije je Dimitri sin Todora uživao sam jedan timar.[50] Jedan timar koji je ranije pripadao Petru u Tirhali uživaju

[41] List 179.

[42] List 234.

[43] List 236.

[44] Pogl. niže bilješke 91 »تيمار مصطفى ولد موسى اورنزبك ايله بله كلش قديميلردندر«

[45] »تيمار كوچوك الياس ولد سرف سكيد، اصلده باباسى تورك اصلندن ايمش، طورخانبك بو ولايته كلمجك بله كلش و هم مذكور الياس يار يولداش ايمش، مجموع سنجق شهادت اتديلر« (Isti defter, str. 134).

[46] Među njima privlači pažnju jedan timarnik hrišćanin koji nosi tursko ime. Bilješka je tekstuelno ova: تيمار كافر تمور طاش ولد وارى (List 105b).

[47] Nalaženje arbanaskih kolonija u Tesaliji jest rezultat arnautske seobe koja je počela prema jugu nakon osvajanja Albanije od strane Stefana Dušana oko 1330 godine (pogl. A. A. Vasiljev, Hist. de l'Empire byzantin, Paris 1932, II str. 295). Iz defterâ Tirhale moguće je prilično tačno odrediti broj arnautskog stanovništva u Tesaliji u XV vijeku. Oni su, organizovani u katune, imali poseban status. Porijeklo armatola koji se poslije vide u istoj oblasti i čiji se veliki dio sastojao od hrišćanskih Arnauta mora da su ovi arnautski katuni (Za armatole vidi R. Anhegger, Martoloslar hakkında, Türkiyat mecmuası, sv. VII—VIII (1942), 297 i dr. Za katun vidi B. Đurđev, Eflak kanunu hakkında küçük bir izah, THIM (1939), str. 186. Upotrebljavanje za Arnaute istoga izraza biće da je došlo od toga što su i oni bili nomadi. Ali su u gradovima Teslije još u XV vijeku postojale posebne arnautske četvrti.) — Prema Kavanin-u Ayni Alijevu (izdanje Tasvir-i Efkar-a. str. 40) u počecima XVII vijeka u Tirhali je bilo 36 zeameta i 439 timara.

[48] 1473 pao je u ropstvo Uzun Hasan-begu (Nesri: Taeschner, 210) Omer-beg je 1489 još bio u životu (Aşik Paşazade, str. 237).

[49] List 63a.

[50] List 63a.

zajedno njegova tri sina i idu po redu u rat.[51] Tako vidimo kako se timari dijele na male dijelove u generacijama koje slijede jedna iza druge, što je bila opšta pojava. Osim ovih dvadeset hrišćanskih spahija još 19 timara pripada novim muslimanima, čiji su očevi hrišćani spahije.[52] Ovaj broj pokazuje da je već u ovo vrijeme ovdje prilično uznapredovala islamizacija među hrišćanskim spahijama (nismo unijeli u gornju sumu dvojicu novih muslimana, o čijim očevima nema posebne bilješke). Najzad naročito zaslužuju pažnju bilješke koje se odnose na jedan timar dat jednom »franačkom« pribjeglici 873 po Hidžri. Ove bilješke napisane su kao derkenar (margina) na timar koji pripada Baraku: I — »Zato što nije došao u službu, dat je Gilbertusu Cancelariusu كيلبرتس قنجلريوس koji je pribjegao od Franaka. Jaše u rat, 15 rerebiulahira 873 u Indžigizu. Jaše u Paša-sandžak«. II — »Ovaj pomenuti je postao musliman i dato mu je ime Ahmed. Ostavljeno je po starom. Napisano sredinom muharrema 875 godine u Agrribozu«.[53]

Što se tiče nove situacije hrišćana spahija, u 871 po Hidžri, čija smo imena vidjeli u defteru iz 859 po Hidžri, u tom pogledu zaustavićemo se samo na nekim tipičnim primjerima: 859 po Hidžri uživali su jedan timar djeca Bogoslava po imenu Boga i Pelegrin (بوغا و پلغرين). Prema defteru iz 871 po Hidžri, ovaj timar je jedno vrijeme prešao Aliji sinu Bogoslavovom koji je postao musliman, a poslije je prešao njegovom bratu Mustafi. Mustafa uživa polovinu toga timara, a drugu polovinu uživaju Gön i Grgor (گون و غيرغور) sinovi Pelegrinovi. (Ova posljednja dvojica idu po redu u rat). Što se tiče sinova Mikre koga smo gore upoznali prije 859 po Hidžri kao važnu ličnost (kao mjesnog senjora?), od njih susrećemo Isa-a sina Mehmeda sina Mikre. Ovaj Mehmed treba da bude jedan od sinova Mikre koje smo 859 po Hidžri vidjeli sa hrišćanskim imenima. Ostoja i Miraš (اوستوياومبراش) sinovi Mihe sina Klazinosa (?قلازنوس) koji 859 po Hidžri uživa timar u Tirhali, sa još jednim, s novo-muslimanom Ahmedom sinom Ginovim drže zajedno jedan timar.[54] Susrećemo još jednog krupnog spahiju koji je poput Mikre dao ime vilajetu Kravaldi (?قراوالدى). Njegov sin Halil koji je postao musliman uživa jedan veliki timar u nahiji Kravaldi. Čim je on 872 po Hidžri umro, njegov timar dat je bratu mu Jusufu. U isto doba subaša Fenera Hasan-beg sin Zenebišev[55] u svakom slučaju treba da je sin čuvenog Zenebissija[56] jednog od senjora Južne Albanije. I beg juruka Tirhale bio je Il'jas-beg sin Efendra[57]. Jakub-beg sin Aština drži u ruci zeamet Suvalak (صووالاق), a i njegov brat Mustafa-beg uživa u Tirhali jedan timar. Njihov

---

[51] List 13a.

[52] Na primjer: »Timar-i Mehmed ve Ali, nev-müsliman, veledan-i Kukra قوقره« (List 75a). »Timar-i Mustafa, nev-müsliman, veled-i Filatrino فيل اترينو« (List 78b), zeamet-i Istir (استير) der tasrruf-i Hızır bey bin Vulkaşin وولقاشين«.

[53] List 41a.

[54] List 157a.

[55] List 36a.

[56] Za porodicu Zenebissi pogl. A. Gegaj, L' Albanie et l'invasion turque au XVe siècle, Paris 1937, str. 28—29. Jorga, GOR, I 1303.

[57] Efendre oglu Umur-beg, prema jednoj zabilješki u defteru Arvanid-ili (320 timar), nalazio se u opsadi Akčahisara u vrijeme Mehmeda I. Jako je moguće da je on u to vrijeme bio beg sandžaka Arvanid-ili. Hizir-beg sin Efendre oglu Umur-bega u doba Murata II posjedovao je timar u Krčevu.

otac Aštin bio je veliki albanski senjor koji je dao ime kraju Aštin.[58] Gornji primjeri pretstavljaju drugo pokolenje hrišćanskih spahija koje se islamiziralo, tj. koje se u punom značenju poosmanilo.

I nalaženje vojnuka u znatnom broju (103 vojnuka, 203 jamaka) u sandžaku Tirhala privlači pažnju.

Sada sa jednim idžmal defterom koji pada potkraj vremena Murada II prelazimo prema sjeveru, prema Makedoniji.[59] Dijelovi iz ovoga deftera kome nedostaje početak i kraj, koji su nam došli u ruke, sadržavaju dijelove vilajeta Timur-hisar (sjeverno od Sereza), nahije Istefanije (استفانیه), nahije Kalojan i Nevrekop, nahije Köprülü, vilajeta Kastorije (کستریه). Kasaba Timur-hisar je zeamet Zaganos-paše »kralja vezira«. U ovim krajevima koji su poput Nevrekopa, Köprülüja (Veles) i Kastorije (Kesriye, Kastoria) prilično daleko jedni od drugih ima u svemu 14 timara u ruci hrišćana spahija. Šest od njih nosi naznaku »stari«. Jedan dio timara uživaju međusobno očevi i sinovi zajednički i oni idu po redu u rat. Naprimjer, Kubrin i Prbo (کوبرین و پربو) sinovi Dimitrija uživaju jedan timar. Duka i njegov brat Kalojan jedan timar, Dukagin i brat mu Pal (دوقه کین، پال) jedan timar, Milko i njegovi sinovi jedan timar. Iznos timara nije velik (općnito manje od 2.000). Jasno je da se i ovdje smanjuje broj hrišćana spahija uslijed prelaza na islam. U vrijeme pisanja deftera tri timara (timari Musa-a sina Petkova, Bajezida sina Agustusova i Umura sina Todorosova) su u ruci spahija koji su prešli na islam.

U vilajetu Kalojan ima vojnuka.

U Arhivu se nalazi i jedan sumarni defter iz 859 po Hidžri koji pripada oblasti Stare Srbije koja je kolijevka srpske države sjeverno od ovoga kraja.[60] U ovoj oblasti koja obuhvata nahije Jeleč (یلج), Zvečan (ازوجن), Hodidide (هودیدده), Senica (سنجه), Ras (راس), Üsküp (Skoplje) i Kalakandelen (Tetovo) i njihova područja ima 50 timara u rukama hrišćana spahija. Od hrišćana spahija su trojica označeni kao »stari timarnici«, osmorica kao »Isabegovi hizmećari«.[61] Lično Isa-beg sin Ishak-begov poticao je iz velike hrišćanske porodice[62] i svakako mu je položaj bio viši od položaja sandžak-bega: izuzimajući Tetovo u ostalim nahijama od 189 timara oko 160 ih je u rukama njegovih pripadnika (njegovi robovi i sluge). Ali su ovi timari općenito vrlo mali i pripadaju u njegove hasove.

[58] U defteru sandžaka Arvanid iz 835 po H. (pogl. niže bilješku 88) prolazi Aštin-ili. Aštinoglu Jakub postao je vaspitač princa Džema.

[59] U Arh. Pretsj. vlade defteri preneseni iz Malije, privrem. klasifik. br. 525 i 250. — Sada posebno povezana, ova dva deftera u osnovi su dijelovi jednog istog deftera. Prvi dio je defter pod brojem 525. Defter je jedan sumarni timarski defter. Početak i svršetak mu nedostaju. Razabire se iz rubnih bilježaka iz 849 po H. da pripada vremenu Murad II (na str. 25 ima jedna takva marginalija).

[60] U Arh. Pretsj. vlade defteri preneseni iz Malije, privr. klas. br. 544, 317 stranica, kraj mu nedostaje, razmjere 11/29, timarski sumarni defter. Predgovor: «صورت دفتر مجمل یلج و ازوجن و هودیدده و سنجه و راس و اسکب و قلقاندلان مع توابعها بفرمان سلطان محمد خان بن سلطان مراد خان ... بقلم اضعف المحررین علی بن حاجی یعقوب ... فی اواخر جمادی الاولی سنه تسعه و خمسین و ثمانمائه هجریه هلالیه»

[61] Na primjer: »Timar-i Dimitri, hizmetkâr-i Isa bey« »Timar-i Branislav, hizmetkâr-i Isabey« »Timar-i Branilo, hizmetkâr-i Isa bey«.

[62] Č. Truhelka, Die geschichtliche Grundlage der bosnischen Agrarfrage (Sarajevo 1911), turski prevod Köprülüzade A. Cemal, THIM, I, 58. — Gl. Elezović, Skopski Isakovići i Paša-jigit beg, GSND, XI (1932).

Posebno u Tetovu 41 timar od njegovih hasova opet je u ruci njegovih slugu.[63] Iznos Isabegovih hasova, ne računajući Skoplje, penjao se godišnje na 763.000 akči. Čak je u XVI vijeku malo sandžak-bega imalo plaću koliko ovaj moćni beg vojne krajine (uc) koji je od oca Ishak-bega naslijedio ovu oblast, čiji je strateški položaj bio vrlo važan. Zaslužuje pažnju momenat da hrišćani timarske spahije koje pripadaju Isa-begu ne nose atribut gulama (roba) već atribut sluge (hizmetkar). Ne dolazi u obzir da bi oni po porijeklu bili raja ili robovi. U svakom slučaju oni treba da su hrišćani vojnici koji su, zato što nisu mogli da nađu timar, unišli u Isa-begovu službu s nadom na dirlik (sredstva za izdržavanje, renta). Znamo da je bilo rođaka jednog dijela hrišćana spahija koji nisu mogli da dobiju timar, ali da su, zato što su pripadali vojničkoj klasi, bili u mogućnosti da u svako vrijeme dobiju timar.[64]

Pola vijeka poslije osvojenja hrišćani spahije u ovoj oblasti još uvijek zadržavaju prilično veliki značaj. Zato što je među njima s vremenom bilo prelaženja na islam, bez sumnje je da je taj značaj bio ranije još veći. Ipak nema mnogo u defterima bilježaka koje se odnose na prelaženje na islam.[65] U ovoj oblasti općenito timari hrišćana spahija su mali. Među njima se susreću i timari, čiji se godišnji prihod sastoji od 250 akči.[66]

Jedan dio idžmal-deftera koji se odnosni na okolinu Kičeva (Kırçeva) i Prilepa (Pirlipe)[67] upotpunjuju ovu oblast koju smo gore proučavali. Prema dijelu koji posjedujemo, u ovoj oblasti od 90 timara njih je 26 u hrišćana spahija. Jedanaestorica od njih nose naznaku »stari«. Ovdje naročito ova bilješka zaslužuje pažnju[68]: » ناحیت قرچوه زعیمش کرك استپان از تحویل شرابدار حمزه «. Ovo pokazuje da je jedan hrišćanin zaim naslijedio Šarapdar Hamza-bega poznatog kao subaša Kičeva (Kırçeva).

Jedan potpuni opširni defter koji se odnosi na vilajet Vılk (Vulk, Vuk) iz 859 po Hidžri (1454—1455 n. e.)[68b] daje nam o ovoj oblasti jasna obavještenja. Defter sadrži nahije Trgovište (ترغوشته), Vučitrn (Vulçitrin), Morava (موراوی), Topolnica (تپولنیجه), Priština i Lab. U cijeloj ovoj oblasti od 170 timara 27 ih pripada »nevjernicima spahijama«. Iznad desetorice ima zabilješka »stari«. Jedan od njih je pisar vlaha Branoš (برانوش), a dvojica su vojnučki lagatori. U istoj oblasti od

[63] »عن خاصهاء عیسی بك مذکور در ولایت قالقان دلان که در تصرف خدمتکاران خودست« (str. 188).

[64] U defteru Tirhale iz 859 po H. (pogl. bilješku 39) ova zabilješka zaslužuje pažnju: »قریهٔ لیفورش خارج از دفترا مذکور کویده یازیلان کافرلر مذکور سواریلروك حصملری در خارجدن کسنه پوقدر« (str. 348) i pogl. str. 28.

[65] Ova zabilješka na timaru Il'jasa roba Sagrakova: »شیدی اسلامه کلن محمدی بن زوبرویکه ویرلدی فی اواخر صفر سنه ٨٦٤ در ادرنه«

[66] »Timar-i Oliver ve Aleksi ve Todor: ... hasil 252« — I ovaj timar uživaju tri lica zajednički. Ali zato timar Nikole, sluge Isa-begova je od 2296 akči.

[67] U Arh. Pretsj. vlade defteri preneseni iz Malije, privr. klasif. br. 303, timarski sumarni defter. U našoj ruci ima samo 85 njegovih stranica. Mnogo oštećen, razmjere 12/35 cm. — Kako se razabire iz jedne marginalije iz 849 po H. pisanje deftera pada u posljednja vremena Murada II. Iz jedne zabilješke se vidi da je emin koji je popisivao ovu oblast u isto vrijeme popisivao i Prespanski vilajet (str. 64).

[68a] Peharnik (šarapdar) Hamza-beg spadao je u bližu okolinu Murada II (pogl. Neşri-Taeschner, 172). On je 1473 u svojstvu begler-bega Ruma stolovao u Tokatu (Tursun beg 146). Za vakufe pogl. T. Gökbilgin; Edirne ve Paşa livasi ...; 52, 77, 234, 318, 479.

[68b] Arh. Pretsj. vlade, deft. br. 2 ponovljen.

11 topčija, puškara i zemberekčija u tvrđavi Novo Brdo (Novaberda) samo je jedan musliman. Veličina timara varira između 500 — 10.000. Naprimjer topčija Bogoslav i lagator Radoslav uživaju velike timare od 6288 i od 7505 akči (ceri-baša Novoga Brda od 8950, kadija od 8927 akči).

Vidi se iz deftera pisanog poslije 23 godine koji se odnosi na istu oblast da se situacija nije mnogo izmjenila.

Sumarni defter live Vučitrn pokazuje stanje timara u subašilucima Vučitrn, Lab, Gornji Obrovac (Gorne Obrafca), Priština, Morava, Topolnica.[69] U ovoj je oblasti 21 timar u ruci hrišćana spahija. Posebno je istaknuto da su dva timarnika novi muslimani.[70]

Jedan defter Vučitrna[71] čija početna strana nedostaje pokazuje nešto malo sjevernije oblasti. Ovaj defter koji treba da pripada posljednjim vremenima sultana Mehmeda Osvajača obuhvata oblast Vučitrn i okolinu sa Bihorom i zemlju Altin (Ibalea između Debra i Prizrena). I ovdje susrećemo spahije hrišćane koji posjeduju timar.[72]

Iako defteri koji se odnose na oblasti Srbije i Bosne i Hercegovine koje su osvojene u doba sultana Mehmeda Osvajača, nisu stariji, zato što su bliži vremenu osvojenja, imaju posebnu vrijednost.

U defteru sandžaka zemlje Hercega od 882 po Hidžri (1477—1478)[73] susrećemo izvjestan broj timarnika hrišćana. Od 214 timara 14 ih pripada hrišćanima. Neki od njih uživaju prilično velike timare (npr. timar Vukče 5956), neki pak vrlo malene (npr. timar Radivoja 430 akči). Bilježi se da jedan od ovih posjednika timara posjeduje od starine »baštinu«. Osim starih spahija koji su u Hercegovini uglobljeni u okvir timara, jedan njihov dio također podvrgnut je carskom zapovješću vlaškom statusu. Oni koji su stavljeni u ovu drugu grupu općenito su na čelu jednog »džemata« (skupine), t. j. jedne polunomadske grupe. Prema ovome defteru, u Hercegovini ima svega 107 vlaških džemaata. Prema zakonima u ovom defteru »čim bude rat od svakih deset kuća izlazi jedan eškindžija (opremljen konjanik), jaše zajednički u rat.« Ovim konjanicima vlasima kaže se vojnuk.[75] Skupine koje su različite veličine, od 8—10 porodica do 100 porodica, pominju se imenom kneza kome su podređene: kao skupina Radiča sina Bogote, skupina

---

[69] Arh. Pretsj. vlade, deft. prenesen iz Malije, privr. klasif. br. 16. — U predgovoru: »دفتر مجمل لواء ولجترين ... بفرمان سلطان محمد بن مراد خان ... بامانت افقرالورى محمد المولى بكوره مغالقره تحريراً فى وائل اول لربيعين سنه ثنى و ثمانين و ثمانمائه« Sandžak-beg je Sinan-beg.

[70] Timar-i Yusuf müsliman-i nev; timar-i Atmaca müsliman-i nev.

[71] Tapiski defteri Pretsj., br. 5 m. treba da pripada posljednjim vremenima Mehmeda Osvajača po tome što se nalaze marginalne bilješke iz 883 po H. U redžepu 883 Ahmed-beg je bio sandžak-beg. Ali u muharremu 883 još je bio sandžak-beg Sinan-beg (str. 8 i 17).

[72] Timar-i Vuk (str. 15), Timar-i Mihayil veled-i Dimitri (str. 15); Hasanov je timar dat u rebiulahiru 883 po H. Andriji (اندريه) i Đuri (كورو) (str. 17).

[73] Hersek (herceg, Herzog) jest titula koju je nosio gospodar ove zemlje. Hersek — ili sancağı je po obliku poput Karli-ili sancağı, a odatle je izišao izraz »vilayet-i Hersek sancagi«. Međutim poslije je prosto riječ Hersek počela da označuje zemlju.

[74] Arh. Pretsj. vl., deft. br. 5. U predgovoru: »دفتر اسامئ سنجق ولايت هرسك كه بحكم ... سلطان محمد ابن سلطان مراد خان ... نوشته شد بمباشرت ... مولانا محى الدين المشهور بولدان ... فى اوايل رمضان المبارك سنه اثنين و ثمانين و ثمانمائه«

Jarosava sina Kute. Ljetišta i zimovališta ovih skupina su određena. Vrlo rijetko su koje smještene u selima. Ali u defterima XVI vijeka većina skupina javlja se naseljena u selima.[76]

Kao što pokazuje jedan smederevski defter koji pripada vremenu Mehmeda Osvajača,[77] ovo je oblast gdje većinu pretstavljaju hrišćanske spahije s timarom i ostale hrišćanske vojne grupe poput vlaha, vojnuka, martolosa. Ovdje se u isto vrijeme nalaze velike hrišćanske spahije koje posjeduju zeamet. Prema defteru Braničeva (برانچوه) iz 872 po H. (1467—1468 n. e.),[78] u istoj oblasti na 32 eškindži timara u muslimanskoj ruci ima 59 timara u ruci spahija hrišćana. Ali od 34 čuvara tvrđave-posjednika timara samo su trojica hrišćani. U tvrđavama veliku većinu vojnih snaga opet čine hrišćani. U tvrđavi Golubac svih 15 puškara su hrišćanski vojnici, (u defteru iz 872 p H. njih je 10 lica). Prema ovom posljednjem defteru ima još 40 zemberekčija i 6 kovača hrišćana. U istoj tvrđavi ima 52 martlosa koji su raspoređeni u odjelima od 10—15 lica koja služe za platu od 2 akče dnevno,[79] posebno tesara, graditelja majstora za lukove i ostalih hrišćanskih grupa oslobođenih poreza koje se nalaze u tvrđavskoj službi. 76 lica od hrišćanskog stanovništva grada oslobođena su nekih davanja pod uslovom da budu »na obrani grada i lađa«. Oni koji su u topčiskoj i puškarskoj službi u tvrđavama općenito su hrišćani timarnici ili s platom u novcu.[80] Smederevo je jedna oblast gdje naročito većinu sačinjavaju vlasi. U defteru je 151 strana potpuno posvećena popisu ovih vlaha. Na početku se nalazi ova bilješka: »جماعت افلاقان لواء سمندره كتر مألوغه ولد نيقولا افلاقلرك رئيسيدر سلطانمز عز نصره حضرتلرى براتيله اون يلك اقچه لق تيمار تصرف ادر« Vlaški knezovi koji su u položaju baše kod jaja, čeri-baše kod vojnuka, dobili su timar računajući se u spahiski red.[81] Pod knezovima dolaze primićuri koji su njima podređeni. Poslije toga ima

[75] U istom defteru vlaški zakon je ovo ذكر »جماعت افلاقان ولايت هرسك قانونلرى بودركه اولنور: حضر الياس كونى ديمكله معروف اولان كونده هر يلده اودن اوه برفلورى و برقوزيلو قيون ياخود بهاسى اون ايكى اقچه و بر قوچ ياخود بهاسى اون بش آقچه ويرلر و هر اللى اودن ايكى قوچ ياخود بهاسى آلتمش آقچه و اللى اوه بر چركه ياخود بهاسى يوز آقچه ويرلر و بونلردن غيرى سفر اولمجاق هر اون اودن سلاحيله بر اشكونجى چقار سفره يله اشرو بو ذكر اولانلر ادا اولندقدن صكره ساير عوارضاتدن معاف و مسلمدر«

Za jedan kasniji oblik ovog zakona pogl. Kanun-namu Sultana Sulejmana (Dodatak TOEMu) str. 63—64; jedan smederevski zakon iz 1527: O. L. Barkan, Kanunlar, 324—325; za vlahe pogl. Br. Đurđev, Nešto o vlaškim starješinama pod turskom upravom, Gl. Zem. muz., Sarajevo 1940. Da bi se bolje shvatila vlaška organizacija, potrebno ju je uporediti sa sličnim grupama u Osmanskom carstvu, npr. sa organizacijom juruka.

[76] Hercegovački defter iz 925 po H.

[77] Tapu defteri br. 16 Arh. Pretsj. vl.

[78] Arh. Pretsj. vl., opširni timarski defter sa privremenim klasifik. br. 5, pren. iz Malije. U predgovoru: »بما اشرالى تحرير ولايت برانچوه من امره . . . سلطان محمد بن سلطان مراد خان . . . على التفصيل و لاجمال بمعرفت على بك ابن ميخال . . . فى تاريخ سنه اثنين و سبعين و ثمانمائه«

[79] U defteru iz 872 po H. ima ova važna bilješka koja pokazuje porijeklo martolosa tvrđave Golupca: »صورت مارتلوسان: خراج و اسپنجه و رسوم رعيت ويرميوب يلنجى كافرلر كيمى سپاهى كيمى بو نوع استمالته كلش كافرلر در ساير سپاهى كفرەسى كبى خدمت ايدرلر« (30 lica).

[80] Timar-i Nikola ve Istepan ve Marko, topciyân-i kal'a-i Resava... hâsil 3068; Timar-i Istepan ve Marko, topcıyân-i kal'a-i Resava... hasil 2547.

[81] »Subaşılar ve ceribaşılar... sipâhi kısmındandır.« O. L. Barkan, XV ve XVI asırlarda Osmanlı Impartorlugunda zirâî ekonominin hukukî ve malî esasları, I cilt, Kanunlar, Istanbul 1945, str. 260).

vlaha. Činjenica koja zaslužuje pažnju jest to da se ovdje u ovo vrijeme javljaju vlasi nastanjeni u selima. Ovi vlasi daju sandžak-begu od svakog katuna jednog komornicu (slugu) i od svakih pet kuća (porodica) jednog vojnuka.[82] Jedan dio vlaha stekao je poseban položaj: na prim jer vlasi Levča postali su hasa padišahova, a to treba razumjeti tako da se vlaški porezi daju caru. I 35 vlaha, zato što vrše službu u tvrđavama Zvorniku, Srebrenici i Avali (Havale), oslobođeni su od vlaških poreza.

U livi Smederevo nalazi se i široka vojnučka organizacija. Oni su skupljeni u nahijama Pek, Zvižd, i naročito Braničevo. U jednom drugom defteru imena koji pripada vilajetu (nahiji) Braničevo iz 872 po H. vojnuci su opširno ovako utvrđeni:

1. U selima kraja Resave:	1 lagator	42	vojnuka	107 jamaka
2. U selima kraja Ravanice:	1 lagator	5	vojnuka	11 jamaka
3. U selima kraja Lomnice:	1 lagator	29	vojnuka	59 jamaka
4. U selima kraja Zvird:	— lagator	2	vojnuka	4 jamaka
5. U selima kraja Homolj:	1 lagator	56	vojnuka	124 jamaka
6. U selima kraja Ždrelo:	1 lagator	26	vojnuka	65 jamaka
7. U selima kraja Pek:	1 lagator	57	vojnuka	133 jamaka
Ukupno:	6	217		503

U ovom defteru vidimo jasno vojnučku organizaciju. U svakom kraju glava postojećih vojnuka je jedan lagator. Ovima direktno podređeni jamaci izlaze na 8—10 lica. U različitim pak selima jamaci vojnuka koji su podređeni lagatorima variraju između 1—3 lica.[83]

I iz docnijih deftera se razabire da su uopšte u Srbiji vojnuci zauzimali važno mjesto. Prema defteru Kruševca (Alacahisar) iz 922 po H. (1516 n. e.),[84] u ovoj oblasti bilo je 1.000 vojnuka oklopnika. Isto tako na jugu Ćustendil (Kostandin-ili) je bio oblast u kojoj su se vojnuci u velikom broju nalazili.[85] Nema sumnje da su ovi oklopnici vojnuci bili stvarni ratnici.[86]

Jedan defter Vidinskog kraja i njemu područne okoline[87] upotpunjuje površinu koju ispitujemo prema zapadu. Defter obuhvata osim Vidina i njegove okolice kraj Beograd (bez sumnje današnji Bjelogradčik), tvrđave Filoridin (Florentin) i Banju (sjeverno od Aleksinca Banja). Prema iznosima na posljednoj strani u ovoj oblasti broj vojnih snaga je slijedeći: u cijeloj oblasti ima 114 spahiskih timara, 74 čuvara tvrđava, 193 musellema sa novčanom platom, 56 martolosa s novčanom

[82] Vlaški zakon koji se nalazi ovdje važan je zbog svoje starosti: «قانون فلاق بر خانه‌دن فلوری ۱ غنم ۲ بری قوزیلو و بری ارکك و یکرم خانه بر قاتوندر هر قاتوندن بر چرکه و بر باش پنیر و اوچ ایپ اورغان و الت ایپ یولار و بر قارن یاغ و بر ارکك قیون و یورلر باقی رسوم رعیتدن نسنه ویرمزلر و بش اوه وینك اشر»

[83] Dosada o vojnucima nije načinjena jedna potpuna studija. Za bugarske vojnuke (vrijeme poslije XVI vijeka) pogl. G. D. Galabov, Osmano-turski izvori za blgarskata istorija, Universitet Sv. Klimenta Ohridskog (Sofija) Godišnjak Fakulteta za istoriju i filologiju, sv. XXIX 1942/43, broj III. opet od njega. Osmano-turski izvori..., Godišnjak Sofiskog universiteta, Fakultet istorisko-filološki XXXIV, 2 (1938). A. Refik, Türk idaresinde Bulagaristan, Istanbul 1933 i O. L. Barkan, pom. dj., 255—266.

[84] Tapu defteri Arh. Pretsj. vl., br. 55.

[85] Tap. deft. Pretsj. vl., br. 916. Defter imena vojnuka live Ćustendila i live Kruševca (Alacahisar), datum 892.

[86] Pogl. bilj. 151.

[87] Arh. Pretsj. vl, deft. pren. iz Malije, privr. klasifik. br. 18, početak nedostaje.

platom, 150 musellema martolosa, 231 vojnuk kopljanik, 34 sokolara. U ovom defteru, čiji početak nedostaje, nabrojali smo 7 timara u ruci hrišćana spahija. Zaslužuje pažnju da je 70—80 godina poslije osvojenja u ovoj oblasti većina vojnih snaga ostala još hrišćanska, jer prema neznatnosti hrišćanskih spahija dostojna je pažnje množina vojnuka i martolosa (od sedam hrišćanskih timara dva su u ruci Hamze sina Balšina i brata mu Jakuba. Jedan od spahija hrišćana je Lazar (الازر) »vodič hrišćanin«.)

Sada ako se vratimo iz Srbije u Albaniju, tamo ćemo uz neke istoriske i društvene posebnosti specifične ovoj zemlji, vidjeti gotovo isto stanje. Slučajno najstariji defteri u Arhivu pripadaju ovoj oblasti.

Prema defteru Arvanidove zemlje (Arvanid-ili) iz 835 po H. (1431—1432 n. e.)[88] nekako u to vrijeme postojao je sandžak Arvanidove zemlje pod upravom Ali-bega sina Evrenuzova (Evranos), a to je središnji Ergeri Kasre (Argikastro, Ginokastrë). Ovaj sandžak obuhvataše ove krajeve (nahije): osim Argirokasta krajeve Kaninu, Beograd, Skrapar, Pavlo, Kurtik, Čartalos, Kroju (Akçahisar). Oko istog vremena Premedi, Juvan-ili, kraj oko Prespe pretstavljali su oblasti čiji je popis izvršen za svaku u posebno vrijeme. Relativno male, ove oblasti gdjekada su bile vezane za sandžak-bega Ergirikasra. Naprimjer Premedi je u ševvalu 844 po H. (1441 februar-mart) data sandžak-begu Arnavuda (Arvanida) Jakub-begu sinu Todora Muzaka.[89] U oblasti Premedi uspostava turske vlasti i primjena timarskog sistema svakako dopire do vremena Bajazida Jildirima. U defteru Promedija ima više zabilješki koje pripadaju vremenu Bajazida Jilidirima. Prema Halkokondilasu,[90] Osmani su u vrijeme Bajazida Jilidirima protjerali sa njihovih mjesta feudalce iz oblasti Ergirikastra i zemlje im zauzeli. Ali ovdje, prema timarskim zabilješkama u defteru iz 835 po H., timarski je sistem stvarno ustanovljen tek u vrijeme Čelebi Sultan Mehmeda. I drugo ime oblasti Oblast Zenebiš može se računati kao dokaz koji to potvrđuje. Senjor ove oblasti Gin (Gjon) Zenebissi umro je 1418 kao vazal carev.[91] U svakom slučaju, prema defteru koji nam je u ruci, ovdje se susrećemo sa stanjem tek 20—25 godina poslije osvojenja, t. j. sa prvim rezultatima osvojenja. U ovo vrijeme u sandžaku Arvandi-ili od 335 timara 56 ih pripada hrišćanima spahijama. To pokazuje odnos od 16%. Osim ovih spahija dat je timar jednom mitropolitu i trojici episkopa. 30% od 335 timara pripada muslimanima Turcima potjeranim iz Anadolije, a većina preostalih timara muslimanima gulamima (robovima). Izgled raspodjele hrišćanskih timara

[88] Arh. Pretsj. vl., tap. deft. br. 1 m, 141 list, razmjere 11/29 cm. Počevši od 10 lista nedostaje nekoliko lista. U predgovoru:
«صورت دفتر سنجاق اروانيد كه بحكم پادشاه . . . السلطان مراد خان ابن محمد خان . . . محرر كشت بمباشرت اموربك ابن صاروجه پاشا . . . فى تاريخ سنة خمس و ثلثين و ثمانمائه» Ovaj defter biće uskoro objavljen.

[89] Arh. Pretsj. vl., deft. pren. iz Malije, privr. klasifik. br. 231, defter Premedija.
«ارناود سنجبى ازرته تودر مزاك اوغلى يعقوب بكه ويرلدى فى اواخر شوال سنه اربع و اربعين و ثمانمائه درادرنه»

[90] Chalcoconndylas, izdanje Darko, Budimpešta 1923, tom II, str. 29.

[91] Osmani su davali zemlji s kojom su prvi put dolazili u dodir, ime ili titulu tamošnjeg gospodara. Tako su stvorene složenice Konstandin-ili, Şişman-ili (Bugarska), Laz-ili (Srbija), Kıral-ili (Bosna), Hersek-ili, Lukaç-ili (u Bosni), Karli-ili. Ova imena nam općenito saopštavanju imena prvih gospodara ovih zemalja koji su plaćali harač. Imena oblasti u Albaniji ovu pretpostavku jako potkrepljuju: Balşa-ili, nahiyet-i Bogdan Ripe بغدان ريه • vilayet-i Pavlo Kurtik, nahiyet-i Kondo Miho, Yuvan-ili. — Ova zadnja jest oblast Jovana, Skenderbegova oca. Za Gina Zenebissi pogl. Gegaj, 28. Njegov sin Hamza podigao se do položaja sandžak-bega.

prema oblastima ovakav je: u vilajetu Beograda 17, u vilajetu Pavlo Kurtik (južno od današnje Tirane) 11, u vilajetu Čartolos (između Elbasana i Berata i Timorindža) 7, u vilajetu Akčahisar 7, u Iskarpari 5, u vilajetu Ergirikasri 4, u Kanini 4, u klisuri 3, u Timorindži (Timorricë) 2. — Od ovih 19 timara nosi naznaku »stari«. Jedan im pak dio sadrži bilješku »ima berat od umrlog cara«. Od ovih 60 timara koji pripadaju hrišćanima 24 komada su ispod 2.000 akči. Najmanji je timar 212 akči (timar Todora Bardida u Akčahisaru), najveći timar je u Jenidžekale 15.128 akči (zajednički timar tri lica). Kako 2.000 akči pretstavlja prosjek, razmjer velikih timara računa se visokim.

Sada da uzmemo još uže područje, n. pr. vilajet Pavlo Kurtik gdje hrišćani spahije pretstavljaju većinu i da ispitamo pobliže stanje.

U vilajetu Pavlo Kurtik (پاولو كورتك) od 20 postojećih timara devet ih pripada hrišćanima. Od muslimanskih timara jedan je dodijeljen kadiji Jenidže-kale (Bratušeš براتوشش), a jedan njegovom dizdaru. Pet od njih je dato »gulamima emira« (bey-kulu), jedan spahi-oglanu, jedan bratu Ajas Hamza-bega, jedan Karli oglu Aliji. Posebno treba dodati timar subaše Isaa sina Pavla Kurtika. Vidi se da svakako i od ovih devetorica nisu bili muslimani prije jedno-dva koljena. Među njima ima dva sina krupnih senjora koji su postali muslimani, Ali sin Karlija (Karlo) i Isa sin Pavla Kurtika.

Timar koji pripada subaši Isa-begu obuhvata u 107 sela 1225 kuća (porodica) a iznos mu je 81.306 akči. 36 sela od toga je od vilajeta Balše, dva od vilajeta Kondo Miho, 18 od zemlje Gonomajmo (كونومايو Gonoma),[92] a tek je 26 sela sa tahvila (prenosa) njegova oca (از تحويل پدرش). Ova zadnja bilješka pokazuje da je Pavlo Kurtik lično uživao kao timar ovih 26 sela (imena sela su zapisana). Izraz »tahvil« ukazuje na prenos jednog postojećeg timara. Ali izraz »vilajet Pavla Kurtika« saopštava da je Pavle Kurtik i od ranije senjor ove oblasti. Položaj Isabega, njegova sina koji je postao musliman i koji je određen za subašu ovoj oblasti, mnogo je viši. Drugi jedan sin Pavla Kurtika, Mustafa, uživa u isto vrijeme u vilajetu Belgrad jedan veliki timar od 9.142 akče. U defteru Avlone iz 912 po H. vidimo Mustafina sina (Huseyin veledi Kurtik Mustafa حسين ولد قرتق مصطفى) kao čuvara tvrđave.[93] Djeca Isa-begova Ibrahim i Jusuf (تيمار ابراهيم و يوسف اولاد عيسى بك ولد پاولو كورتك) uživaju u Tirhali zajednički jedan veliki timar od 42.399 akči. Tako vidimo kako se jedna domaća senjorska porodica, islamizirajući se, rastaka i nestaje u timarskom sistemu. Samo ovdje ima jedna stvar dostojna pažnje, a to je da Isa-begove timare ne inspicira emin na licu mjesta i ne popisuje, već da se oni popisuju njegovom sopstvenom »izjavom«. Mislimo da ovo stanje koje pretstavlja izuzetak pokazuje da je i on do izvjesnog stepena povlašten. Ista je stvar napravljena i za timar Alije sina Karlijeva.

Bilješka koja se u defteru odnosi na sina Karlijeva je ovo: »تيمار علی ولد قارلی مرحوم سلطان و سلطانز زمانده قارلی يرمش، ثولش، سلطانز مذكور عليه ويرمش، قالان قرنداشلرنی داخی خوشنود ايدوب بله كوره ديو بيورمش، النده سلطانز براتی واردر« Ovaj veliki timar koji se sastoji od 30 sela proračunat je »otprilike« 30.000 akči. Vidimo ovu bilješku sačinjenu poslije deset godina o ovom timaru: »الحالة هذه باكين وقفا روعه اولاد قارلی داده شد تحريرًا فی اوايل ربيع الاول سنه

[92] O porodici Gonoma ili Yonima pogl. Gegaj, 23—24.

[93] Tapu defteri Arh. Pretsj. vl., br. 34. Spada među tvrđavske čuvare Belgrada (Berata).

»بموضع نوا برده ۸۶۵ Vidi se da je ovaj timar dodijeljen poslije sinovima Karlija koji su ostali hrišćani. Drugi jedan sin Karlija, Muzak, još je u doba Ćelebi Mehmeda uživao jedan mali timar u vilajetu Pavlo Kurtik.[94] Hamza veled-i Karli koji je u vrijeme Osvajačevo bio gospodar jednoga timara u Altun-ili (Ibalea) treba uz veliku vjerovatnost da bude njegov sin.[95]

Jedan od hrišćana spahija gospodara velikih timara u vilajetu Pavle Kurtik jeste Dimitri iz Prespe (دیمتری پرسبه) (njegov timar j 9.031 akča).[96] On je poslije uz lični pristanak prepustio svoj timar svome zetu Ozguru (اوزغور — Sguras). U defteru sandžaka Avlonije iz 912 po H.[97] sin ovoga Ozgura Murad-beg pojavljuje se u istoj oblasti kao posjednik jednog velikog timara od 64.729 akči.

Vidimo da nisu samo senjorske porodice koje su od početka pokazivale poslušnost i vjernost Osmanima, nego da je i porodica Araniti[98] dobila timar. Unuk Aranitijev (Ali bey bin Mahmud bey bin Aranid) posjedovao je 912 po H. jedan zeamet od 29.000 akči.[99] Skrećemo pažnju na činjenicu da se unuci bivših senjora koji su postali muslimani u timarskom režimu nalaze se u klasi begova. Gore smo pomenuli Zenebiš oglu Hasanbega, Aštin oglu Jakub-bega. Mnogi od ove senjorske djece, pošto su odgojeni na carskom dvoru kao ič-oglani, slati su u svoju zemlju. Pobunjenik Skenderbeg najčuveniji je primjer za to.[100] Krupni albanski senjor Todor Muzak[101] je otac ličnosti kao što su Todor Muzak oglu Jakub-beg,[102] Todor Muzak oglu Mehmed[103] i Muzak oglu Kasim paša.[104]

Prema jednom defteru sandžaka Avlonije iz 912 po H.[105] koji pripada ovoj oblasti koju smo mi u Arhivu ispitivali, u ovo doba upravno ustrojstvo Albanije bilo je nanovo uređeno i bio je uspostavljen jedan sandžak Avlonije koji je obuhvatao sa Avlonijom kao središtem Belgrad, Iskarpar, Kaninu, Ergirikasri, Delvinu, Tepedelen i Premedi. Mi ćemo ovdje napraviti poređenje samo u vilajetu Belgrad. Kao što smo gore vidjeli, vilajet (nahija) Belgrad je jedna od oblasti u kojima se najgušće nalaze spahije hrišćani (od 61 timara njih 17). U defteru pak iz 912 po H. ovdje je od 138 timara samo njih sedam ostalo u ruci hrišćana. Ali među muslimanskim timarnicima možemo poznati porijeklo Alije sina Laskarija, Alije sina Muratbega sina Ozgurova i Matranik Jusufa. Otac Matranika Jusufa Pavli Matranik (پاولی مطرانك) držao je u defteru od 835 po-H. u Belgradu timar. Pošto mu je timar 857 po H. bio dodijeljen nekom licu po imenu Hoškadem, dat je ponovo sinovima Matranikovim Hiziru i Jusufu.[106] U sandžaku Arvanid ima i vojnuka

[94] Defter sandžaka Arvanid, 249. timar.

[95] Arh. Pretsj. vl., Tapu deft. br. 5 m, strana 24.

[96] Defter sandžaka Arvanid, 257. timar.

[97] Pogl. bilj. 93, među zeametima Muzakiye (Myzeke).

[98] Za Aranite koji su prije Skender-bega svojim pobunama mnogo zadali posla osmanskoj državi pogl. Gegaj, 48—58.

[99] Pogl. bilješku 93, među zeametima Avlonije.

[100] Njegov identitet sada bolje poznajemo. Pogl. moj »Iskender-beg«, Islam Ansiklopedisi, cüz 52.

[101] Za Muzakite pogl. Gegaj, 25—27.

[102] Jaku-beg sin Todora Muzaka koga vidimo početkom 1441 godine kao sandžak-bega Arnavut-ili (pogl. gore bilješka 89) pao je u pohodu u Mađarskoj 1442 god. Jakup-beg se računao u komandante ljubimce Muradove (Oruc, 53).

[103] Uživao je u livi Karli jedan zeamet. Arh. Pretsj. vl., tapu deft. br. 140.

[104] Aşik Paşazade (izdanje Alija, Carigrad 1332) str. 191.

[105] Pogl. bilješku 93.

[106] Deft. sandžaka Arvanid, 160. strana.

u malom broju. Prema defteru iz 835 po H., u vilajetu Belgrad u selu Geradžidže (كراجيجه) zabilježena su četiri vojnuka (sve četvorica braća) i pet jamaka njihovih rođaka, u selu Višani (ويشانى) jedan vojnuk i pet jamaka sastavljenih od njihovih sinova i rođaka, u selu Visačko (ويساچقو) jedan vojnuk i tri jamaka. U defteru iz 991 po H. (1583 n. e.) vidimo da su vojnuci Visačkoga (ويسوچقو) dokinuti.[107] U istom vremenu i u Albaniji, kao što je bilo i na drugim stranama Rumelije, u nekim tvrđavama ili derbendima (prolazima) od nameta i tereta oslobođeno (muaf ve müsellem) stanovništvo, iako se u osnovi računa kao »raja«, najviše je vršilo vojnu službu, službu čuvanja. Na taj način, u Ergirikasru od hrišćanskog stanovništva 8 porodica, u Belgradu 12 osoba, u Iskapardi 40 lica, u tvrđavi Akčahisar 125 porodica, u utvrdi Kodžadžik 48 lica dobile su berat o oslobođenju od nameta (معاف و مسلم). Iako se u defterima XVI vijeka njihov položaj štiti novim beratima, susrećemo i neke promjene. Na primjer, dok su oni u Iskarparu prije davali samo džizju, prema defteru iz 912 po H., »naređeno je da sada bez zaostatka dadu harač, ušur i običajne pristojbe, da samo budu oprošteni od avariza i da vrše službu tvrđavi Iskarpar.« Ali se sada i njihov broj krajnje povečao (192 hrišćanske porodice, 50 neoženjenih i 15 muslimanskih porodica). Ova politika osmanske države koja je upotrebljavala sistem oslobođenja (muafijeta) kao praktično načelo da bi tvrđave držala pod stražom i da bi barem osigurala njihovu vjernost, bila je bez sumnje faktor za skupljanje stanovništva u tvrđavi Iskarpar i za rasprostiranje islama.[108]

Stanje u sjevernoj Albaniji koja je pokorena poslije dugih borbi protiv Iskender-bega zaslužuje pažnju.

Prema defteru Debra i njegove okoline koji je napisan 871 po H.,[109] u to vrijeme ovdje je 18 timara još bilo u ruci hrišćana spahija (od ovih je jedan pop). Svega ima 98 timara. Posebno imaju četiri gospodara timara koji nose naznaku »novi musliman«. Jedan od novih muslimana jest osoba koja je uhvatila jednog od najenergičnijih komandanata Skender-begovih Mois Dibru (u tekstu Moysa مويسه[110]).

U ovoj oblasti i vojnuci se penju do znatne cifre. Ima jedna važna zabilješka o tom da su oni, kada se dao opšti oprost, sačuvali staro stanje sa svojim baštinama Ti vojnuci se ovako rasprostiru u ovoj oblasti:

U vilajetu Gornji Debar:	8 jahača	24 nefera
U vilajetu Donji Debar:	3 jahača	14 nefera
U vilajetu Dulgobrdo:	7 jahača	23 nefera
U vilajetu Rijeka:	10 jahača	31 nefer
U vilajetu Mat (Matia):	5 jahača	15 nefera
Ukupno:	33 jahača	107 nefera

[107] Tapu ve Kadastro Umum müdürlügü (Ankara), Kuyud-i kadîme (stare registracije), br. 62. Opširni defter Avlonije: »Voynugan-i karye-i Visoçka«. Privlači pažnju fakat da se jedan dio vojnuka posjednika baština u ovo vrijeme pojavljuje kao muslimani.

[108] Na početku XVI vijeka islam se u Albaniji bio tek malo raširio. U defteru sanđaka Avlonije iz 912 po H. (pogl. bilješku 93) bilo je u jednoj kasabi i u 82 sela koji su pripadali zeametima samo 70 muslimanskih porodica naprama 3623 hrišćanske porodice. Kasaba Iskarapar sa 15 porodica nosila je među njima najveću cifru. U cijeloj nahiji Avloniji naprama 14304 hrišćanske porodice bilo je 1206 muslimanskih porodica, u nahiji Ergirikasri naprama 12257 hrišćanskih porodica bilo je samo 53 muslimanske porodice.

[109] Arh. Pretsj. vl., deft. pren. iz Malije, privr. klasifik. br. 503. Uvod: »صورت دفتر اسامئ ولايت دبرى و دلفو برده و ريقه و چرمينچه و غيرهم فى شهر شعبان المعظم عظم‌الله شانه عام احدى و سبعين و ثمانمائه الهجريه النبويه«

[110] »يعقوب مسلمان نومويسه آدلو حائنى دوتاندر«

Ime mjesta	Godina	Stanje deftera	Iznos timara	Hrišćanski timari	Vojnuci	Vlasi	Martolozi
Sandžak Trikala	H. 859	potpun	182	36	—	--	--
„	H. 871	nepotpun	343 spahije	20 spahija	103 vojn. 203 jam.	--	--
Prokuplje Veles, Kastorija i dr.	II Murat	jako nepotpun	--	ima	ima	--	--
Jeleč Zvečan, Skoplje, Tetovo i dr.	H. 859	potpun	--	50	--	--	--
Krčevo, Prilep	II Murat	nepotpun	--	26	--	--	--
Sandžak, Vučitrn	H. 859	potpun	170	27	--	--	--
„	H. 882	nepotpun	--	21	--	--	--
„	Fatih	nepotpun	--	ima	--	--	--
Sandžak, Hercegovina	H. 882	potpun	214	14	ima	107 džemaata	--
Sandžak, Smederevo	Fatih	--	--	ima	ima	ima	—
Braničevo	H. 872	potpun	91 eškrundžija 34 čuvara tvrđave	59 8	6 lagati 217 vojn. 503 jam.	--	
Vidin	Fatih	potpun	188	7	231 vojn.	--	56 s platom 150 oslobođenih M.
Sandžak zemlje Arvanid	H. 835	nekoliko lista nedostaje	335	60	6 vojn. 13 jam.	--	—
Debar	H. 871	potpun	97	18	23 vojn. 107 nef.	--	--

Ukratko, vidi se, da su domaće albanske spahije i senjori iza osvojenja preuzeti u okvire osmanskog timara i uprave, a da za to, kao što je to bilo na drugim stranama, nije postavljen nikakav uslov osim poslušnosti i vjernosti, i vremenom primivši islam sačinjavali su u pravom smislu osmanske spahiske i begovske porodice.

Gore smo, služeći se koliko je moguće, starim defterima t. j. defterima koji pripadaju vremenima bliskim osvojenju, prikupili obavještenja o hrišćanskim ejaletskim vojnicima u okvirima osmanske države i ukazali smo na neke tipične primjere i važne zabilješke koji objašnjavaju njihovo porijeklo i status. Radi detaljnih i jasnijih upoređenja potrebno je sistematsko sređivanje i svrstavanje građe u svim defterima. Mi smo se zasada prihvatili toga posla samo u području Albanije kojoj pripadaju najstariji defteri.

Pošto je većina starih deftera, kao što smo za svaki posebno pokazali, zamršena i nepotpuna, to je, uz oprezno upoređivanje njihovih brojeva i odnosa, situacija rezimirana u gornjoj tabeli.

***

Otsječno se može potvrditi da su hrišćani spahije podvrgnuti istom postupku sa gledišta dodjeljivanja, prelaženja i ostalih ustaljenih svakovrsnih pravila koja se odnose na timar, kao i njihovi muslimanski drugovi. U prenošenju timara koji pripadaju hrišćanima spahijama sigurno je da razlika vjere nije dovela ni do kakve diskriminacije. Prema različitim primjerima možemo da utvrdimo ovakve situacije. Sinovi jednog hrišćanskog spahije koji su ostali hrišćani naslijeđivali su timar svoga oca. I u defteru iz 912 po H. (Avlonija) vidimo hrišćane spahije koji posjeduju timar.[111] Timar jednog hrišćanina spahije, makar prešao njegovu sinu koji je musliman ili bilo kakvu muslimanu, može poslije, ako traže opšta timarska pravila, preći drugom njegovom sinu koji je hrišćanin. Ili pak sinovi muslimani i hrišćani mogu da zajednički uživaju timar svoga oca. Ni u kakvom slučaju ne vidi se nikakva prednost sinova koji su muslimani.

Ako je potrebno da se dodijeli jedan novi timar jednom hrišćaninu iz spahiske loze, sasvim je moguće da ovaj timar prethodno bude pripadao nekom muslimanu. Na primjer, vidimo da je u oblasti Belgrada (danas Berat) dat jedan timar koji se u vrijeme Mehmeda I nalazio u ruci jednoga mitropolita, imamu tvrđave u doba Murata II, a poslije da je, pošto je i od njega oduzet, carskim beratom dodijeljen jednom hrišćaninu spahiji po imenu Angelosu.[112] I ovaj primjer je naročito vrijedan pažnje: »Dio pomenutog Mehmeda dat je, pošto je sandžak-beg izvjestio da je mevkuf, hrišćanin po imenu Vradku (اورادقو) koji je po porijeklu spahija, a usto se pokazao ispravnim prema caru, prvog redžepa 883 g.«.[113] Ovdje se pokazuje kao dovoljan razlog za dodjeljivanje timara: 1) biti po porijeklu spahija, 2) pokazati vjernost caru.

Prirodno ne može biti riječi o jednoj stvari kao što je određivanje timara zastalno hrišćanima. Samo se dešava da jedan te isti timar na taj način što prelazi shodno timarskim pravilima s oca na sina ostaje nekoliko koljena u ruci iste hrišćanske porodice. Ali najčešće usljed prenosa, zbog promjena koje je

[111] Istina, njihov broj u ovo vrijeme sastojao se samo iz nekoliko komada: timar-i Dimo Sopotino (u nahiji Belgrad), timar-i Kniska (كنيسقه) (u Kanini), timar-i Gin veled-i Andriya (zajednički sa Hizirom u tvrđavi Belgrad), Matranik i Nika (u tvrđavi Belgradu zajednički sa Ejnebegom), Giorgi (u tvrđavi Avlonija).

[112] Defter sandžaka Arvanid, 148. timar.

[113] Defter Vučitrna (pogl. bilješku 69), str. 16.

potrebno izvršiti u većoj mjeri, sastav toga timara može se stalno mijenjati time što iz njega izlaze sela ili dijelovi ili što u njega ulaze novi dijelovi. Na taj način usljed svrgavanja, prenošenja ili ponovnog dodjeljivanja timari hrišćana spahija se mijenjaju. Premda su ovi općenito ostajali u svojim vilajetima, katkada je timar koji su iznova dobivali mogao biti u drugom sandžaku. Na taj način govoriti o hrišćanskim spahiskim porodicama koje su vezane za jedno određeno zemljište moguće je samo za neke oblasti koje se nalaze u izuzetnom položaju (Bosna). Nije da nema u timarskom sistemu nekih primjera o tome da su određeni timari koji se daju nosiocima službi kao što su mitropolit, episkop, trajno vezani za tu službu.

Ne znamo jasan primjer o tome da jedan spahija hrišćanin koji je postao musliman dobiva posebnu nagradu. Jedino ova bilješka zaslužuje pažnju: «بو مذكور (اوستويه) مسلمان اولوب آدى آحمد قونلوب مذكور ميراثك حصه‌سى مذكوره ضم اولندى فى اواسط جمادى‌الاولى سنه ٨٧٥ در قسطنطنيه» Ali ovaj dodatak ovdje može da bude bez ikakve veze sa prelaskom na islam.[114]

U svakom slučaju i u vrijeme Bajazida II svjedoci smo da se prema opštim timarskim pravilima dodjeljuje timar spahijama hrišćanima.[115] Nismo mogli naći ni jedan dokaz da država, pa bilo to posredno, potstiče spahije hrišćane da pređu na islam.

Uza sve to činjenica je da su se hrišćanski timarnici u sredini timarnika malo po malo islamizirali i potpuno nestali.[116] Ovo se potpuno ostvarilo samo od sebe kao jedan socijalni fenomen. Nema ovdje šta više da se doda svemu onome što su rekli Arnold i Fuad Köprülü[117] o psiho-socijalnim faktorima koji su potsticali uopšte nemuslimane u Osmanskom carstvu da prelaze na islam. Sigurno je da je klasa timarnika odvojena od rajinske mase i u kojoj su većinu sačinjavali muslimani, pretstavljala, naročito u ratna vremena, jednu sredinu koja je snažno potsticala na prelaženje na islam. Ovdje treba ukazati na to da je u islamiziranju i osmaniziranju stare balkanske aristokracije posebno veliku ulogu igrao sistem gulama (robova).[118] Kao što smo gode pokazali, u Albaniji koja je došla u položaj jedne od oblasti u kojima se islam najviše raširio prvi prelasci na islam desili su se među starim hrišćanima spahijama koji su unišli u okvir timarskog sistema.

U XV vijeku odnos hrišćanskih timara prema opštem iznosu timara mijenja se prema oblasti između 50% (Braničevo, 872 po H.) i 3,5% (Vidin, doba Osvajačevo). Zato što znamo da se u svim oblastima u obliku opšteg kretanja malo pomalo islamizacijom umanjuje broj spahija hrišćana, nema sumnje da je ovaj odnos još veći u godinama osvojenja. Isto tako je sigurno da se u isto vrijeme broj vojnuka raširenih na svim stranama Rumelije mnogo povisio i zauzeo važno

[114] Defter Tirhale iz 871 po H. (pogl. bilješku 40).

[115] Pogl. bilješku 111.

[116] Islamizirani timarnici sačuvali su ime svojih hrišćanskih očeva na čelu svojih imena: kao Matranik Jusuf, Kurtik Mustafa.

[117] Th. W. Arnold, Preaching of Islam, London 1913, i M. Fuat Kyprülü, Les origines de l'Empire ottoman, Paris 1935, str. 96 i dr.

[118] Ovdje pod izrazom »sistem gulama« podrazumijevamo način ulaženja u službu dvora i velikaša i priključivanja vojnoj klasi putem ropstva, devširme ili traženjem zaštite. Važnost ovoga sistema istaknuta je u knjizi Lybyer-a: The government of the Ottoman empire in the time of Suleiman The Magnificient, Cambridge 1913. — Za pitanje porijekla pogl. M. Fuat Köprülü, Bizans müesseselerinin Osmanli müesseselerine tesiri..., THIM I, str. 241—248.

mjesto u vojnim formacijama Carstva. Ako ovima dodamo druge hrišćanske grupe (u tvrđavama graditelji, kovači, lukari, puškari, zenberekčije, čiji se broj sa martolosima znatno penjao i najzad od nameta oslobođenu (muaf ve müsellem) raju, sigurno je da su u nekim oblastima hrišćanske snage pretstavljale većinu. Carstvo je sa ovakvim svojim stanjem pružalo potpuno drukčiji izgled i karakter nego što je izgled koji vidimo tamo prema XVII vijeku. Ali kakvo li je poreklo ovih hrišćanskih vojnih grupa koje su poslije nestale?

Prije nego uđemo u to pitanje potrebno je utvrditi tu činjenicu da su Osmani primili u okvire svoje timarske organizacije samo lica koja su po svom porijeklu posjedovala vojne atribute, a da su brižljivo držali daleko od tih okvira raju, t. j. radne podanike zadužene plaćanjem poreza. Kada bi uslijed nekih potreba bile na raju navaljene opšte službe, i to novo stanje nije moglo da izmjeni njen status raje po porijeklu. Princip »sin raje je raja« stalno je ostao jedan od osnovnih pravnih principa Carstva.[119]

Objašnjenja koja se čine izrazima »spahiski sin«, »spahiskog roda«, ili »sin staroga spahije kad se hrišćanske timarske spahije bilježe u defter, proizlaze iz detaljiziranja koje se zasniva na ovom principu.[120] Naišli smo i na bilješku o tom da se iz ruke posjednika timara, za koga se pokaže da nije spahiskog roda, uzima nazad njegov timar.[121] Privlači pažnju činjenica da se hrišćanski spahiski sinovi pišu u defterima rastavljeno od raje. Naročito s posebnom bilješkom objašnjava da su oni spahiski sinovi. [122] Da bi se unišlo u jednu vojnu grupu, pa bio to timarnik, bio vojnuk, potrebno je da se potiče iz vojne klase,[123] potrebno je biti u srodstvu s nekom spahiskom porodicom.[124] Izraz »stari spahija« koji se upotrebljava za hrišćane treba da ponajviše ukazuje na njihovo stanje prije osvojenja. U najmanju ruku, prema defteru Arvanid-ili iz 835 po H., možemo biti sigurni o ispravnosti ovog suda u pogledu »starih spahija«, čiji sinovi 20—25 godina poslije osvojenja uživaju timar.

---

[119] »اباعن جد سفره اشر ارباب تيماردن اولميوب صكره دن بر طريقيله تيماره دخول ادن و طوبجى و جبه جى اولمغله رعيتدن خلاص اولماز مادامكه حين تحريرده محرر اسملرين دفتردن اخراج ايتميه رسم رعيتلرين ويرلر« (Kanunname, rukopisi I. Saipa na ankarskom Fakultetu za jezik, istoriju i geografiju br. 5120 i 143a). Osmanski politički pisci objašnjavaju propadanje Carevine napuštanjem ovoga principa, pogl. Raspravu Koči bega, izd. A. K. Aksüt, Carigrad 1939, str. 31, 38, 42—46.

[120] »Timar-i Dimitri veled-i Mihal, kadimi sipahi ogluymuş« (defter pod brojem 167, pogl. gore bilješku 40). Gore smo pokazali da je više timara ovako naznačeno.

[121] »ماژره ادلو بر كافر كلدى اكر دستور ويرسكوز پرمدى دربندنيك اوستون يانه بر زخرا جسور كافر دوشورين خراج و قيون دخى آلەسونلر هم دربندى بكليين و اشكونه اشين ديدى ايله اولسه النه بتى و يرلدىكه كافر جمع ايليه هم دربندى بكليه و هم اشكونه اشه تحريراً فى اخر ذوالحجه سنه ٨٤٢ بيورت ختان« Ima ova marginalna bilješka koja je kasnije načinjena: كرو اسنه حكم اولندى رعيت چقدى (Arhiv Pretsj. vl., deft. pren. iz Malije, br. 231, deft. Premedija, str. 42).

[122] U Tirhali u selu Luša (لوشا) posebno je među rajom zabilježena jedna grupa »mezkurlar sipahi oğludur« (defter pod brojem 167, str. 321). U vilajetu Agrafa u selu Baltaoglu zapisana su tri hrišćana pod zabilješkom (süvari ogullari« (defterpod br. 167, str. 449a).

[123] »مذكورون طوغانجيلر كمسنه رعيت و يماق اولميوب سپاهى زادەلر اولدقلرى سببدن كندو عشرلرنه بيلده يرى جهيله التزام اشكمه كوسترووب اشكنجى قيد اولديلر« (defter Vučitrna pod brojem 16, list 29a, za defter pogl. bilješku 69).

[124] »تيمار كافر تورطاش ولد وارى مذكور كافر تيمار يمش دكلدر اما حصملرى تيمار يرلر« (defter pod br. 167, str. 105a).

S druge strane, činjenica da hrišćanska raja nije mogla da uniđe u okvir timara dovela je do još jednog važnog rezultata. Zbog toga što su spahije hrišćani pretstavljali prosto jedan zatvoren sloj koji nije uzimao snagu iz rajinske mase,[125] ta je činjenica uslijed islamizacije olakšala njihovo postepeno nestajanje. Zaslužuje pažnju prevođenje u rajinsku klasu nekih lica kojima je dat timar u nekim posebnim situacijama.[126] Nije zabilježeno porijeklo ovakvih lica. Ali u svakom slučaju kao što je nemoguće da raja postane direktno spahija, u svako vrijeme je uočeno da i spahije bivaju uslijed važnih razloga svedeni u položaj raje.[127]

Prema svim dokazima, spahije hrišćani ne mogu biti uzeti od strane Osmanske države iz sredine hrišćanske raje. Ali u svakom slučaju ima dokaza koji pokazuju da ovi pripadaju vojnoj klasi države koja je nestala.

Tvrdnja da su Turci na Balkanu »posjekli ne samo vladare, već i klasu koja je igrala u državi osnovnu ulogu, t. j. plemstvo, a da su one koje su ostavili silom prevodili na islam«[128] odavno je odbačena.[129]

Ostavljanje klase domaćih hrišćanskih spahija na njenom mjestu nije izuzetna politika koja je od strane osvajačke države primjenjivana samo u Bosni. Gore smo primjerima pokazali kako je u Albaniji uzeta u okvir timara klasa starih senjora i spahija. Što se tiče spahija hrišćana u Albaniji, oni se ni po čemu ne razlikuju od spahija hrišćana na koje smo ukazali u defterima u Makedoniji, Srbiji i Tesaliji. Iako su se ove spahije u Bosni očuvali možda do dvadesetog vijeka, a na drugoj strani nestale u XVI vijeku,za to ima razloga.

Time što ćemo ovdje krenuti od pojma »baština« mislim da ćemo u pogledu mnogih pitanja doći do jasnog stava. Prema objašnjenju Truhelke, baština je u Bosni prije osmanskog osvojenja komad zemlje koje su davali vladari jednoj ličnosti u naknadu za važnu uslugu kao nasljedno i trajno apsolutno imanje. Ova se zemlja mogla prodati, ostaviti i ustupiti. Bila je oslobođena od svih tlaka i poreza. Biti posjednik baštine, to je u sebi sadržavalo atribut plemstva.[130] U takvom stanju baština, uzevši uopšte, nije ništa različito od carskih temlika (davanja u mulk) kod Osmana[131] i nije stran pojam osmanskom zemljišnom zakonu. Ali temlici (davanja u mulk) kod Osmana, zato što su sužavali timarsku površinu, što su u rezultatu bili na štetu Blagajne, davani su u izvanrednim situacijama i podvrgavani su s vremna na vrijeme opštoj reviziji, a jedan njihov dio vraćen je

[125] Ipak timarnici nikako ne sačinjavaju jednu zatvorenu klasu. Kao što su uzimani u spahisku klasu junaci, dobrovoljci-tuđinci nepoznata porijekla koji su svoju hrabrost potvrdili na granicama i u ratovima tako su i spahiski sinovi koji su se sedam godina bavili stvarima van vojnog poziva gubili ta svoja svojstva. Tako je u formiranju klase timarnika osnova postala služba a ne krv. (pogl. bilješku 127).

[126] Pogl. bilješku 121.

[127] «یدی سنه کاسبلر سلکنه منسلك اولسه‌لر حین تحریرده دفتره رعیت یازلسه‌لر بناك و عوارضلری آلنور رعایا اولورلر بن سپاهی ایدم سابقا المده براتم واردر دیمك مفید اولمازه» (Kanunname, MTM, I, 310).

«بونلر اسپاهی کاورلر امش، تیماردن دوشمش، بو ولایتك کاورلری عاصی اولدقلری وقت بونلر دوغرولق اتمشلر اول سبیدن سنجق بکلری مسلم ایدب» (Defter Arvanid-ili, 11. timar).

[128] K. Kadlec, Introduction à l' étude comparative de l' histoire du droit public des peuples slaves, Paris 1933, str. 97).

[129] Pogl. C Truhelka, prev. Köprülüzade A. Džemala, THIM, I 57 i dr.

[130] Isti članak, str. 53, 57.

[131] Najstarija osmanska temliknâma koju posjedujemo pripada jednom temliku Orhanovom iz 749 po H., pogl. Arşiv Kılavuzu, I, Carigrad 1938, 1 br. sa faksimilom.

u stanje miriske zemlje.[132] Ako je tako, ostavljanje u Bosni baština, čiji je broj znatan, u rukama njihovih gospodara izražava doista znatnu tolerantnost od strane Osmanske države prema ustanovama starih vremena.

Zaslužuje pažnju ova važna zabilješka u defteru Hercegovačkog sandžaka iz 882 po H.: « بوندن اشاغی یازلان کمسنه‌لر قدیمی سپاهیلردر شمدکالده پادشاهمز امریله اللرنده بولنان باشتنه‌لریله افلاقیه عادتی اوزره یازلدلرکه افلاقیه عادتن ویررلر »

Ovdje su baštine (čim pređu u ruke njihovih muslimanskih sinova »čifluci«) »njihove vlastite zemlje koje posjeduju od Hercegova vremena«. Njihovi gospodari daju samo »po običaju desetinu i pristojbe« od njih. Posjednici timara koji u Bosni i Hercegovini zadržavaju mulk, t. j. svoje baštine u istom su položaju u jednom pogledu sa gospodarima mulk-timara u Anadoliji koji su svoja zemljišta sačuvali kao nasljedno porodično dobro.[133] Na taj način istina je da su Osmani, kao što je to slučaj u islamskom prostoru u Anadoliji, i u balkanskim hrišćanskim zemljama vodili računa o zemljišnom pravu prije njih.[134] Tako bivamo svjedoci zadržavanja klase timarnika hrišćana u Bosni koji su se vijekovima održali na svojim zemljama.

Ako pređemo na prostor Srbije i Makedonije, vidjećemo da su tu spahije prije osmanskog osvojenja bile u položaju drukčijem od položaja spahija u Bosni. Dok u Bosni snaga i ugled plemića koji su sebi prisvojili zemljište kao baštinu stalno rasli, u Srbiji je moć krupnih plemića stalno padala u korist nove činovničke klase.[135] U osmanskim popisnim defterima koji se odnose na Srbiju i Makedoniju ne susrećemo, kao što je to slučaj u Bosni, stare spahije ostavljene sa svojim baštinama na svojim mjestima. Tamo ćemo naći baštinu kao zemljište vojnuka. Dok je gotovo nemoguće zamisliti u Bosni plemiće bez baštine,[136] dotle u Srbiji stanje nije isto. Znamo da je ovdje većina spahija bila bez baštine, ali da su za to uživali pronije.[137] Prema Dušanovom zakoniku, pronija se nije mogla prodati, kupiti, zavještati.[138] Te lenske doznake vrlo su bliske osmanskom timaru, i vrlo je moguće da su Osmani ostavljali srpske spahije na njihovim starim pronijama kao osmanske timarnike, ne postavljajući nikakav drugi uslov osim vjernosti državi, t. j. naročito ih ne primoravajući da pređu na islam. Samo su u svakom slučaju sa novim popisima postojeću situaciju dovodili u sklad sa timarskim sistemom. Činjenica da su u nekim oblastima spahijama hrišćanima dati neznatni timari pokazuje da su i ranije bili siromašne spahije. Međutim smo gore vidjeli da su

[132] Pogl. Fermani sultana Mehmeda Osvajača prema šerijatskim sidžilima Bruse, Belleten, br. 44 (1947), str. 695.

[133] Truhelka govori o uticaju na stanje u Bosni uslijed uspostavljanja nasljednih timara i uticaju pojma »baština« na čiste osmansko-islamske ustanove (pom. članak, str. 16 i dr.). Ali izgleda da je zaboravio činjenicu da su još prije primjenjivani mulk-timari u Anadoliji od strane Osmana.

[134] I to je naročito vrijedno pažnje da zemljišno pravo u Srbiji i Bosni koje nije priznavalo seljaku pravo vlasništva i koje ga je vezalo za zemlju na kojoj je radio (pogl. Kadlec, 105 i dr. i Truhelka, 46—52) nije bilo u suprotnosti sa osmanskim zemljišnim sistemom (sada pogl. o osmanskom zemljišnom pravu: O. L. Barkan, Osmanli imparatorluğunda ciftçi sınıflarının hukukı statüsü, Ulkü dergisi, br. 49, 50, 53, 58, — i Türkiyede toprak meselesinin tarihi esaslari, Ulkü, br. 60, 63, 64; i od istoga pisca: XV ve XVI asırlarda Osmanlı imparatorluğunda ziraî ekonomnin hukukî ve malî esaları, I, Kanunlar, Carigrad 1945).

[135] Kadlec, 100—101.

[136] Truhelka, 56.

[137] Kadlec, 98.

[138] Kadlec, 98—99.

hrišćanski velikaši i velikaški sinovi uživali krupne timare. Ipak ne treba ovdje izvući pravilo kao da su gospodari baština proizvođeni vojnucima, a oni bez baština spahijama. Makar i rjeđe, vidimo da je u izvjesnim situacijama vojnuk timarnik.[139] Na taj način srpski plemići time što su stjerani pod opšti režim timara i što su raznim razlozima bili primorani da mijenjaju svoja mjesta bilo je predupređeno da, kao što je to bilo u Bosni, ostanu u položaju spahiskih porodica vezanih za određene zemlje. Ali u Srbiji i Makedoniji sitni plemići — posjednici baština pokazuju da su se održali kao vojnuci. Ovdje baština treba da je različita od baštine u Bosni. Vojini ili vojnici prestavljali su u Dušanovom srpskom carstvu suprotno vlasteli (krupnim plemićima) klasu vrlo brojnih sitnih plemića koji nisu imali ekonomske važnosti.[140] Snažno se može tvrditi da vojnuci čiji je broj kao stvarnih ratnika u osmanskoj vojsci bio znatan, potiču od sitnih plemića posjednika baština koje se nalaze na prostorima na kojima se prostiralo Dušanovo carstvo. Prostori koje smo gore ispitivali jesu mjesta koja su nekada unišla u granice ovoga carstva i u Osmanskom carstvu vojnučka baština pokazuje da je sačuvala svoj stari karakter. U osmansko vrijeme pod imenom baština podrazumijevaju se dvije glavne vrste zemlje različite jedna od druge: 1) rajinska baština, 2) baština koja se dodjeljuje licima u vojničkoj službi (vojnučka baština, sokolarska baština, akindžiska baština i dr.). Rajinska se baština u osnovi ne razlikuje od čiftova (čifluka) u rajinskoj ruci koji su podvrgnuti opštem miriskom sistemu. Jedina razlika jest u tome što su ove u ruci hrišćana i što su podvrgnute haraču. Stoga se njima kaže »haračka baština«.[141] Čak kad bi ovakve baštine poslije prelazile u muslimanske ruke, gospodar im je bio dužan da plati haračku pristojbu na nju.[142] Vojničke baštine, pa među njima i vojnučke baštine, različne su od rajinskih čifluka (baština). Vojnučka se baština u Ali-Čavuševoj kanunami[143] ovako definiše: »a jedan njihov dio su obradive zemlje (mezari') koje su kao baštine određene vojnučkom redu, a baština u terminologiji ljudi s divana znači čifluk. A oni ih siju i obrađuju i oprošteni su i oslobođeni od šerijatskih desetina, običajnih poreza, harača i ispendže od njih, od divanskih nameta i svih običajnih tereta. U granicama kojeg god sela im bile baštine, u njih se ne mogu miješati gospodar zemlje i drugi, desetine i pristojbe pripadaju njima.«

Stvar koja se ovome može dodati jest to da se vojnučke baštine zadržavaju u rukama sinova, braće i rođaka. Na baštinama se pišu kao jamaci vojnuka po pravilu njihovi sinovi, njihova braća i drugi rođaci. Kad on umre, vojnukluk se daje jednom od njih. Ovaj položaj osmanske baštine, t. j. 1) da su se one sastojale iz dijelova zemljišta s granicama u određenoj veličini, 2) što je do jednog stepena nasljedno porodično zemljište, 3) njeno oslobođenje od poreza, pokazuje da je

---

[139] »تيار تودرس و دمترى مذكور دمترى وينوق ايمش مذكور كويلر داغلمش جمعنه و خراجنه ملتزم اولدغيچون مذكور تودرسه مشترك قلوب ويرلمش« (Defter Trhale pod brojem 167, str. 126a).

[140] Kadlec, 97—98.

[141] »Eğer voynuklardan biri haraçlu raiyyet baştinasin tasarruf etse hem harac alina ve hem ispence alina ve hem öşür alına.« (Kanunnama Bosanskog deftera iz 1516, Barkan, Kanunlar, str. 398). — U carigradskim hasovima i ortakčiska baština pruža posebnu situaciju, pogl. Barkan, pom. djelo, 94.

[142] Pogl. Ohridsku kanunnamuz 1022 po H., Barkan, pom. djelo, str. 295.

[143] Ali çavuş kanunu, izd. Hadžibegović, Glasnik Zemalj. muz. Sarajevo, II (1947), str 158. Upor. I. H. Uzuncarsili, Belleten 59 (1951), str. 398.

sačuvala karakter srpske baštine prije osvojenja.[144] Postoje i neke isprave koje pokazuju da su Osmani očuvali vojnučku baštinu prije osvojenja. S tog gledišta privlači pažnju ova bilješka o vojnucima Debra[145]: »بو مملكته امان ورلد كده عام حكم ورلش كه دوتا كلدكارى باشتنه‌لرى كنه بر قرار سابق اللرنده اولا ديو اول جهتدن بو وجهله ازرارينه مقرر اولدى«

I ova stara bilješka koja se odnosi na vilajet Prespu važna je sa gledišta ukazivanja porijekla vojnuka i njihovih zemalja:

»وينوق: نيقولا ولد دوشيك ياق: كين و ميلان و دمترى بو مذكورلر قديمى سپاهى اوغلارى اولدقلرى سببدن اللرنده كه ملكلرنه باغلرنه تارلالرنه وينوق يازلديلر الواقع فى اوايل محرم سنه ٨٥٨ در ادرنه«[146]

I ova bilješka u vilajetu Kalojan zaslužuje pažnju:

»جبلو: قالو ولد مارول ـ ياق برادران مذكور يوان و كورقو و بوبه و ميلوش«

Iznad ovoga ima ova marginalija: »مخال قوچ اوغلو كرم الدين بك معرفتيله اللرنده كه ملكلرنه وينوق يازلدلر يلده برسى جبه‌لو اشرلر فى اول جمادى الاخر سنه ٨٥٨ در ادرنه«

U jednom posebnom vojnučkom deftru iz 892 po H. koji se odnosi na vojnuke Aladža-hisara (Kruševac) i Küstendila (Konstandin-ili)[147] saznajemo da je svaki vojnuk imao »baštinu« (باشتنه) kao i suštinu ovih baština. Da bi o tom dali jednu misao, prenosimo jednu od njih doslovno: Oklopnik vojnuk Jovan sin Oliverov (يوان ولد اوليور), baština: 6 njiva, jedna livada, jedan vrt«. Baštine su po prilici te veličine. Na nekim baštinama iznad toga ima i mlin, voćke.

Očuvanost srpske baštine u osnovi jest činjenica koja se podudara sa opštom politikom Osmana: kako su Osmani ostavljali kaluđere, mitropolite i episkope na njihovim starim mjestima sa starim njihovim privilegijama,[148] ništa nije moglo biti toliko prirodno koliko zadržavanje starih vojnih klasa koje bi mogle da zadovolje vojničke potrebe koje su se tako osjećale.

Što se tiče samih vojnuka, bez sumnje njihovo najvažnije svojstvo jeste to da su vojnici.[149] Oni nisu raja. Ne ulaze u status raje. Kao što se vidi iz primjera koji smo gore naveli, naročito je spomenuto da su neki od njih stare spahije. Čak usljed ovog njihova svojstva jedan je vojnuk mogao lako da uniđe u klasu timarnika spahija.[150] Nema sumnje da su oni u istom vremenu stvarni ratnici i da vojuju.[151] Bar oklopnici vojnuci (وينوغان جبه‌لويان) čija se imena pominju u vojnučkom defteru Küstendila i Aladža-hisar, (Kruševac) iz 892 po H. i u defteru Avlo-

[144] Uopšte o baštini u Srbiji i Bosni pogl. Kadlec, 98, 102—105; Truhelka, 53 i dr.

[145] Defter Debra iz 871 po H., pogl. bilj. 109.

[146] Defter Krčeva koji pripada vremenu Murada II. (pogl. bilj. 67). str. 62.

[147] Tapu defteri Arh. Pretsj. vl., br. 21: Defter imena vojnuka live Čustendila i live Aladžahisara (Kruševac).

[148] »كشيشان قلباق قيا (Kalabaka) مذكور كشيشلر وك مرحوم بايزيد خوداوند كار زمانندن بروكلان پادشاهلرك و سلطانمز براة و اركه باغلرندن و دكرمنلرندن و اولرندن و طوارلرندن هر نه يرده ملكارى وار ايسه معاف و مسلم اولوب نسنه ويرميه‌لر جمعاً كشيشان نفرا ٤٠« (Deft. Tirhale pod br. 167, str. 124a).

[149] »... Yürük ve tatar ve voynuk taifeleri dahi askeridir« (Kanunname sultana Sulejmana, TOEM, str. 40) i Galabov, Osmano-turski izvori..., 21.

[150] Pogl. gore bilj. 139.

[151] I u XVI. vijeku vojnuci Požege jahali su na graničnu službu i u akin »atlanı ve tonları ve gönderleri ve kalkanları ile« (pogl. Zakon Požege iz 952 po H., Barkan, pom. djelo, 303). U Bosni je prepušteno vojnucima čuvanje tvrđava Broda, Neretve, Akhisara i Sinja (Bosanska kanunama iz 922 po H., Barkan, 395). Upor. Broquière, 208.

nije 991 po H.[152] po porijeklu su takvi.[153] Dok su se vojnuci Bugarske koji su vezani za carsku konjušnicu (اصطبل عامره) sačuvali duže vremena, vidimo da su se u drugim oblastima vojnuci umanjili ili su bili potpuno dokinuti. Po svoj prilici i oni su poput jaja i musellema uzeti iz aktivne ratne službe u pozadinske službe. Poslije uslijed dokidanja gündëra zbog toga što se vojnučki jamaci nisu upotpunjavali na vrijeme,[154] uslijed toga što su se baštine miješale sa rajinskom zemljom i gubile,[155] zato što centar nije mogao da preduzima mjere na vrijeme,[156] — organizacija se kvarila i rasula ili je sama vlast na dosta mjesta s vremena na vrijeme dokidala ova svojstva vojnuka[157] i prihod njihovih baština vezivala za has ili timar.

Sigurno je da je osmanska država, iako je ostavila stare vojnuke, i njih kao što je to bilo i na hrišćanskim timarima, ustrojila prema sličnim kadrovima u svom vlastitom organizmu. Sličnost između organizacije jaja i musellema za koje se zna kao za najstariju vojnu organizaciju Osmana[158] i vojnučke organizacije na prvi pogled upada u oči. Tako mislimo da izrazi u vojnučkoj organizaciji kao vojnuk, lagator, baština pokazuju koji su osnovi prešli iz srpskog vremena, a izrazi kao tursko čeri-baša, (ser-asker), günder (gönder), jamak, eškindži šta su Osmani donijeli ovoj organizaciji. U osnovi čifluk musellema mnogo je blizak baštini. I na čifluku su prava naslijeđa široka. Čifluk prelazi onome »ko god ostane iza musellema od sinova mu, ili braće ili drugih mu rođaka.«[159] Ali se i na baštinu, kao što je to slučaj na musellemskom čifluku, trpani su ljudi svana di bi se popunio broj jamaka. Baština, kao i čifluci, pominje se imenom osobe kojoj je nekad pripadala.[160] U organizaciji jaja i musellema su jaja-baše, a kod vojnuka čeri-baše i lagatori komandanti i dobivaju timar. Ispod njih na jednoj strani dolaze jaje, a na drugoj strani vojnuci. Bilo u organizaciji jaja i musellema, bilo u vojnučkoj organizaciji, na nižem stepenu zauzimaju mjesto pomoćnici-kandidati, čija je dužnost ista i koji se zovu jamaci. Njihov broj je na obje strane određen (2—8 jamaka). Skupu jamaka podrđenih svakom jaji, musellemu ili vojnuku u obje organizacije daje se ime günder (gönder). Na kraju obje organizacije podvrgnute su istom postupku i pošto su određene za neke pozadinske službe u većini oblasti su dokinute, a njihovi čifluci ili baštine dati su timarima.[161] Tvrdnja da su vojnuci uspostavljeni od strane rumeliskog begler-bega Timurtaša 779 po H. (1377—1378 n. e.)[162] može da samo ima veze sa jednom aktivnošću ponovne organizacije.

Dok smo gore objašnjavali porijeklo vojnih grupa različitih jednih od drugih poput hrišćanskih timarnika spahija i vojnuka, nastojali smo da idući nazad od najstarijih osmanskih dokumenata pokažemo njihovu vezu sa slojevima prije osvo-

[152] Vojnički defter Čustendila i Aladžahisara, pogl. bilj. 147; opširni defter Avlonije iz 991 po H., pogl. bilj. 107.

[153] Suprotno tome postoje kara-voynuklar (prva polovica XVI. vijeka, Galabov, 20).

[154] Pogl. Vojnučku kanunnamu, Barkan, pom. dj., str. 266.

[155] Primjer za to, pogl. Galabov, 55.

[156] Pogl. Galabov, 58, 62.

[157] U defteru Avlonije iz 991 po H. (pogl. bilj. 107); voynugan-i mensuh-i karye-i Visoçka, karye-i Graboçka ma' voynugan-i mensuh-i karye-i Grabova, voynugan-i mensuh-i karye-i Pothom; za dokinute vojnuke u Bugarskoj pogl. Galabov, 59.

[158] Pogl. Aşik-Paşazade, 40, 97; Neşri-Taeschner, 45.

[159] Kanun Galipolja iz 924 po H. o müsellemima i pješacima (piyade), pogl. Barkan, pom. dj., 242.

[160] Poput Dimitrijeve baštine ili čiftlika jaje Ogulbega.

[161] Pogl. bilj. 157.

[162] Hodža Sadeddin, Tac üt-tevârih, I, 94.

jenja i ukazali smo da je osmanska država njihovu staru zemlju i klasni status u osnovnim linijama sačuvala. Bez sumnje je na taj način više vizantisko-slavenskih ustanova prešlo Osmanskom carstvu. Nije vjerovatno da su stare hrišćanske spahije, pošto su ostavljene na svojim mjestima, barem u nizu ustaljenih običaja i tradicija presjekli svoju vezu sa starim odjednom i potpuno. Bolje poznavanje osmanskog timara u Rumeliji pomoći će nam da odredimo ove lokalne tragove koji dolaze s vana u timarskom sistemu. Ovdje ćemo raspravljati o jednom lokalnom porezu na prihod koji je unišao samo u timarski organizam, da bi pokazali ovaj uticaj i djelovanje.

Prema zabilješci jedne kanuname koja dopire do na početak XVI vijeka,[163] u okolini Sofije gospodari timara, pošto uzmu desetinska davanja od raje, uzimaju poslije po vrhu od baštine dvije mjerice pšenice i dvije mjerice ječma pod imenom harman resmi (pristojba na gumno). (Posebno je naznačeno da se to uzima također mjesnom mjericom). Ovo davanje je jedno davanje koje odudara od opštih osmanskih zakona.[164] Zbog toga je sultan Sulejman Zakonodavac idući na beogradsku vojnu, ukinuo ovo davanje da bi zadovoljio raju ovoga kraja koji je blizu ratne oblasti.[165] Ali su spahije uspjele da tvrdeći uz svjedočanstva staraca »da je dok je ovaj vilajet bio u nevjerstvu i zabludi, od raje po običaju uzimana pristojba na gumno (adet-i harman)«, povrate ovo davanje (932 po H.).[166]

Znamo da je još u vrijeme cara Samuila (976—1014) bugarski seljak davao kao porez na proizvode godišnje jednu mjeru prosa i posebno jedan ćup vina. Čim je Bugarska prešla pod vizantisku upravu, ovi porezi su onakvi kakvi su ostavljeni.[167]

Eto davanje otsjekom na proizvode koje vidimo u osmansko doba kao nešto različito od desetine nije ništa drugo nego ovo davanje. Isti porez susrećemo u XIX. vijeku pod imenom gospodarlik u Vidinu i njegovoj okolici. U ovo doba seljak, da ne bi plaćao »agama« po čiftu pristojbu koja se sastojala od određene količine (50 oka) pšenice, ječma i mješanca, izazvao je 1850 godine veliku pobunu.[168] Tako se ovo staro davanje koje se uprkos pokušaja Sulejmana Zakonodavca nije moglo ukinuti, uvrstilo u timarski organizam i održalo se do posljednjih vremena Carstva. Dodajmo ovdje da se lokalna davanja iz vremena prije osvojenja koja su unišla u organizam osmanskog timara ne sastoje iz toga.[169]

[163] Zakon Sofije (932 po H.), Barkan, pom. dj., 252.

[164] U istočnim pokrajinama Anadolije ukinuta je takva jedna stara dažbina pod imenom resm-i şahnegî u većini mjesta. (Barkan, pom. dj., materija »resm-i şahnegî«). Upor. W. Hinz, Das Steuerwesen Ostanatoliens im 15. und 16. Jahrh., ZDMG, Bd. 100—1, str. 181.

[165] Stanovništvo ovoga kraja, pridruživši se mađarskoj vojsci koja je 1443 g. napredovala, pobunilo se (Halil Inalcik-Mevlut Oğuz, Yeni bulunmuş bir Gazavat-i Sultan Murad Han, DTCF Dergisi VII, br. 2, str. 488).

[166] Barkan, 252.

[167] C. Jireček, Geschichte der Bulgaren, Prag 1876, str. 410.

[168] Halil Inalcik, Tanzimat ve Bulgar meselesi, Ankara 1943, str. 45—105.

[169] U Delvinu u selu Sopote (صوپوته) oženjena raja davala je godišnje spahiji jednu mjericu pšenice, jednu mjericu ječma (defter Avlonije iz 912 po H.). U Bosni novčana dažbina poljačina (پولاچنه) koja je uzimana od kuće zadržana je uz modifikaciju. Pola te dažbine uzimao je gospodar timara, a pola sandžak-beg(Bosanski zakon iz 1516 po H., Barkan, 397, 399). O tome da je dažbina na vino koja se uzimala od grčkih sela u livi Galipolje ostala iz staroga vremena ima u kanunnami ovo objašnjenje: »Zikrolunan kabakulak adeti ve mona polya kadîmî kanunlardır« (Zakon Galipolja, iz 1519 po H., Barkan, 236). O tome kako su ostale stare dažbine posebno pogl. Zakon Kipra, Barkan, 349.

Gore smo ukazali na martolose (مارتلوسان) koje smo sreli u defterima vremena Osvajača. Prema tim zabilješkama: 1) martolose vidimo u tvrđavama Golupcu i Vidinu na Dunavu; 2) objašnjava se da su oni u Golupcu hrišćani spahiskog roda; 3) Ovi se dijele na dvije grupe: kao martolosi koji primaju platu t. j. dnevnicu i martolosi koji su musellem, t. j. oslobođeni od davanja; 4) golubački martolosi sa platom nalaze se u odjeljenjima od 10—15 lica pod upravom jednog starješine i svako se odjeljenje pominje imenom svoga starješine. Dnevnica svakog martolosa je dvije akče. Očevidno je da su se ovi martolosi priključivali akinima. Sinovi i braća martolosa zapisani su s njima zajedno posebce.

Tvrdnja da su odjeli martolosa ustanovljeni od Murada II[170] bez sumnje nije dovoljna za objašnjenje porijekla martolosa. Iz gornjih primjera vidi se da su oni područni vojnoj organizaciji koja u drugoj polovini XV vijeka služe na granici, u tvrđavama na Dunavu. Činjenica da su martolosi kasnije općenito smatrani graničnim, tvrđavskim vojnicima i akindžijama[171] biće da je u vezi sa ovim njihovim porijeklom. Donado da Lezze (Angiolello) smatrao ih je u dobu sultana Mehmeda isto što akindžije (simili a questi aganzi).[172] Dok u defterima unutrašnje Rumelije koje smo gore ispitivali susrećemo martolose, oni se u ovim oblastima tek u slijedećim vijekovima vide.[173]

Osmani su u tvrđavama upotrebljavali raju da bi zauzela mjesto obrambenih snaga potrebnih u velikom broju. Ovaj postupak, odredili raju za čuvanje tvrđava na taj način što se učini oslobođena poreza i nameta (muaf ve müsellem) primjenjivan je u unutrašnjoj Rumeliji od prvih vremena osvojenja. Dok se istražuje porijeklo martolosa s tim da li su oni u osnovi raja ili pak vojnici, ima jedna stvar na kojoj se treba zaustaviti.[174] Kao kod ostalih nosilaca službe koji spadaju u raju, npr. kod derbendžija, i kod njih se u defterima katkada označava oproštenost od poreza (müsellem martoloslar: od poreza oslobođeni martolosi).[175] Stvarno ima dokumenata o tome da su od derbendžiske raje pravljeni martolosi. Ne mislimo da je, kao što je to slučaj kod vojnuka, baština posebne prirode elemenat martoloske organizacije. Ako se katkada nađe martolosa sa baštinom,[176] ovdje treba shvatiti baštinu kao rajinski čifluk.[177] Isto tako početkom XVI vijeka zapisano je između raje hiljadu akindžija i »njihove baštine« su oslobođene od bilo kakvog davanja.[178] Ipak svaka od raznih grupa koje vidimo u ovoj klasi pod imenima crnih martolosa (kara martolos), od davanja oslobođenih martolosa (müsellem martolos), martolosa sa plaćom (ulufeli martolos) može biti posebnog porijekla. U svakom slučaju pravi martolosi treba da su po svom porijeklu određena i samo-

[170] Prema Barbaru (pogl. Anhegger, Martoloslar hakkinda, Türkiyat mecmuasi, sv. VII—VIII (1940—1942), str. 285).

[171] Anhegger, pom. dj. 283 i dr.

[172] Kod Anheggera str. 286, 308. — Mihajlo Konstantinović, jedan Srbin koji je služio između 1455—1463 u janjičarskom odžaku, govoreći u svojim uspomenama o martolosima, kaže da ovi vojnici koji se sastoje od nekoliko stotina lica vrše stražarsku službu u pograničnim obrambenim oblastima. (Jireček, Gresch. der Bulgaren, str. 456).

[173] Anhegger, 286 i dr.

[174] Pogl. str. 27. Znamo da je obećan timar jednom martolosu kao nagrada za izvanrednu uslugu (Dursun bey, TOEM ilavesi, str. 130).

[175] Pogl. Anhegger, dodaci, br. 19.

[176] Anhegger, 293.

[177] Pogl. gore bilj. 141.

[178] Pogl. Bosansku kanunnamu iz 922 po H., Barkan, pom. dj. str. 397.

stalna organizacija, različita od raje oproštene i oslobođene od davanja. Samo ime martolos pokazuje porijeklo strano Osmanima. Pitanje je da li njega treba tražiti u Vizantiji, kao što misli Anhegger,[179] ili pak u organizaciji srpsko-mađarske granice. Može se energično tvrditi da su Osmani pod pritiskom potreba ovu klasu vojnika proširili pripajajući im od davanja oproštenu i oslobođenu raju i da su je, kao što to pokazuju neke organizacione osobenosti (organizacija odjeljenja) ponovo ustrojili. Čak da bude pretjerana izjava Donalda da Lezze da se u vojsci Mehmeda Osvajača nalazilo u pohodima protiv Karamana i Uzun Hasana 6.000 hrišćana martolosa,[180] nesumnjivo je da su oni u ovo doba zauzimali važno mjesto među hrišćanima vojnicima u Rumeliji. Poslije osvojenja Mađarske pak martolosi srpskog porijekla koji su se upotrebljavali u ovoj zemlji, naročito u tvrđavama, zauzeće vrlo važno mjesto.[181]

Ovi redovi koje je nekada napisao Truhelka za Bosnu nadahnuvši se savremenim dubrovačkim ispravama, mogu se bez oklijevanja primjeniti na široke oblasti Rumelije. On je rekao: »Ove isprave potvrđuju da Osmani nisu nikako uništavali domaće ustanove, nego da su naprotiv prilagođavajući se tim ustanovama čak i služili tim ustanovama. Uostalom to da su bogomili, zato što nisu htjeli da izgube svoja imanja, primali u masama islam sastoji se od legende. Istoriski nema jedne jedine činjenice koja bi mogla da potvrdi prisilnu islamizaciju. Ai zato ima vrlo mnogo dokaza da su muslimani u mjestima u koja su unišli ostavljali hrišćane u njihovoj vjeri ne uznemiravajući ih.«[182]

Očevidno je iz izučavanja starih osmanskih deftera da se osmansko osvajanje ostvarivalo prosto u jednom sistematskom obliku prolazeći kroz određene faze: prvo etapa zaduženosti haračem (haradžgüzarlik), pretstavlja vrijeme navikavanja; iza toga katkad potpuno mirnim sredstvima uklanja se domaća dinastija. Ali su zadržani elemeti koji pripadaju staroj državi i prilagođavani su osmanskom poretku jednim izvršenim popisom. Iza toga je novi poredak davao svemu svoj kalup. Ali se ni jednom naišlo na jednu stvar kao što je ukidanje staroga poretka odjednom i u cjelini i primjenjivanje silom osmanskih zakona i uredaba. Može se reći da su se Osmani smjestili u oblastima koje su osvojili konzervativnom politikom: vjerske ustanove, statusi klasa, upravna podjela,[183] dažbine,[184] domaći običaji[185] i najzad vojni slojevi u osnovi su sačuvani. Najveću i najzamašniju novost sačinjavao je timarski sistem, bolje reći osmanska upravna i vojna stabilizacija na njega se oslanjala. Ali, kao što je to gore dodirnuto, i on se zato što

[179] Anhegger, 285.

[180] Pogl. Anhegger, dodatak br. 3 i str. 286. — Gore upor. bilj. 172 sa brojem koji daje Konstantinović.

[181] Pogl. Anhegger 287 i dr. — O martolosima nisam mogao vidjeti ovaj rad: D. Popović O martolosima u turskoj vojsci, Prilozi, sv. 8 (1928), str. 213—229.

[182] Pom. članak, turski prevod, 57—58.

[183] Doline i kotline rastavljene jedna od druge bregovima u Albaniji, ograničavale su prostore vlasti starih velikaša. Ove su župe i dalje pod osmanskom upravom pretstavljale osnov upravnih jedinica (većinom subašiluka). Isto stanje vidimo u Makedoniji i Srbiji. Osmani su i kad su Mađarsku osvojili, sačuvali stare upravne granice (Predgovor defteru sandžaka Segedina od H. Kuna, koji se upravo izdaje od T. T. K. (Tursko istorisko društvo).

[184] Pogl. gore bilj. 169, i Hinz, pom. članak.

[185] U sandžačkim kanunnamama koje je objavio Barkan lako je vidjeti koliko su Osmani pokazivali obzira svagdje prema adet-i kadjme (starom običaju).

nije u suprotnosti sa zemljišnim pravom i sa stanjem klase spahija i zato što su stare hrišćanske spahije uzete u timarske okvire, lako stabilizovao i nije otvorio put velikim borbama.[186]

Ukratko, Osmani su se isprva zadovoljili, bilo uslijed nužnosti, bilo pak da ne bi izazvali u novo osvojenim oblastima otpor naglim promjenama suprotnim navikama i osjećajima naroda, da na postojeći poredak prosto nabace pokrov svoje vladavine. Poslije je država da bi prosto produžila stalne borbe u Anadoliji i Rumeliji imala potrebu za velikim vojničkim snagama. Naročito uslijed toga što je trebalo postaviti vojsku u stotinama tvrđava, ona se sučeljavala sa opasnošću da na taj način rastoči u ovim širokim oblastima osnovne aktivne vojne snage i da joj se iz ruke ne izmaknu. Međutim u zemljama koje smo gore razgledali samo u tvrđavi Novo Brdo (Novaberda) susrećemo 10 puškara janjičara.[187] Na taj način nalaženje među snagama za čuvanje tvrđava u velikom broju domaćih hrišćanskih snaga koje pripadaju raznim formacijama, timarnika, plaćenika ili prosto oproštenih od dažbine, rezultat je jedne takve nužde. Najzad, država je time što je sada ostavljala na njihovim mjestima hrišćanske vojnike koji su se u doba haradžarstva navikli na službu u osmanskoj vojsci kao pomoćna vojska pod upravom svoje vlastele, naročito hrišćanske spahije, zadovoljavala je stalno rastuće potrebe za vojnim snagama. Ovo je bio jedan faktora koji su osigurali premoć osmanskog bejlika nad njegovim protivnicima u Anadoliji.

Za osmansku državu, iako je zadržavanje domaćih vojnih klasa proizlazilo s jedne strane iz vojne potrebe, s druge je to strane s gledišta društvene politike trebalo biti shvaćeno kao najpogodniji postupak. Ukidanjem stare države ili dinastije koja je tu državu pretstavljala ostalo je pred osvajačkom državom niz vojnih i vjerskih slojeva. Njih je trebalo ili posjeći, ili ih je trebalo stjerati među raju,[188] ili je trebalo da nastave svoju dužnost pod upravom nove države. Nije bilo uzroka koji bi Osmane silili na ova dva prva puta ili su se takvi uzroci rijetko javljali. Ali sa primjenom trećega puta država je osiguravala velike dobitke i njih je vezala za sebe. S ove strane ovi domaći vojnici i ljudi iz uprave i vjerski ljudi znali su vrlo dobro da, ako se ostvari najezda katoličkih hrišćanskih snaga koje dolaze sa Zapada, sve će se silom izmjeniti, i oni će kao jeretici biti izloženi progonu i pritisku i biće primorani da svoja mjesta prepuste njima.

Stoga oni nisu pokazali protiv osmanske najezde beznadežni otpor, a poslije su se za nju vezali u pravom smislu.[188a] Čak je više elemenata aktivno pomoglo stabilizaciji ove vlasti. Poslije osvojenja bilo spahije, bilo kaluđeri i episkopi osjećali su da su sada njihov položaj i većina privilegija osigurani i zagarantovani u regularnim i sređenim okvirima jedne snažne i centralističke države namjesto nesigurne vladavine jednog slabog i haradžarskog princa. Ova atmosfera sigurnosti koju je davala država pretstavljala je najbolju propagandu za njena buduća širenja.

[186] U Albaniji uslijed pomoći i potstreka od strane italijanskih država i osobenosti zemlje domaća feudalna gospoda nisu propuštala da se bune i da pružaju otpor. Pogl. H. Inalcık, Iskender bey, IA, suz 52.

[187] Defter oblasti Brankovića iz 859 po H., pogl. 68b.

[188] U Novom Brdu jedan dio »hrišćana spahija« preuzeli su na sebe oko 864 po H. da izvlače vodu iz rudničkih jama. (Kanuname-i Sultani ber muceb-i örf-i osmânî, Paris, Bibl. Nation., man. turc 39).

[188a] »(le Grand Turc) le plus obbey de ses subjectz que seigneur que je cognoisse« (B. de La Broqière, 273).

Zašto je trebalo da osmanski vladari napuste ovu pomirljivu politiku koja je pomagala širenju njihove i ukorenjavanju vlasti? Naprotiv, sredina u koju su došli i tradicija olakšavali su potpuno takvu jednu politiku i Osmani su sigurno od početka dugovali blistavu sreću svoje države upravo toj politici.

Stvarno, ovaj karakter države, kao što su to pokazali F. Köprülü i P. Wittek, u vezi je s jedne strane s time što je ona rođena kaó država na krajini (marche), s druge strane vezan je za uticaj i aktivnost uleme koja je donosila jednu tradiciju upravljanja sa širokim shvatanjem. Da su u doba uspostavljanja države ljudi na najvišim položajima bili kadije, to je činjenica koja zaslužuje pažnju. Zahvaljujući tome učvrstili su se i postali osnova uprave Carstva stari vjerski principi snošljivosti i zaštite iz islamske tradicije[188b] u pogledu na nemuslimanske podanike. Ideologija ratnih upada i borbe za vjeru ove krajinske države nije joj smetala da usvoji realističke sklonosti do krajnje mjere tolerantnog i pomirljivog krajinskog društva.[189] Ukratko osnovni karakter same osmanske države nije kočio izmirenje sa domaćim ustanovama i klasama, već ga je naprotiv potsticao.[190]

Karakter osmanske države kao carstva dinastije koja nema drugog cilja osim da širi svoju vlast ovdje se snažno manifestuje.*

[188b] Za ovo pogl. P. Wittek, De la défaite d' Ankara..., turski prev., Belleten, br. 27 (1943), str. 559—560.

[189] Pogl. M. F. Köprülü, Les origines..., str. 83 i dr.

[190] Ostavljanje staroga poretka i klasa nije samo činjenica koja je karakteristična za oblasti koje smo ispitivali, nego je rezultat jedne opšte politike. Imamo namjeru da u budućnosti objavimo jednu takvu studiju i za druge oblasti Rumelije. Osmani su i u Anadoliji primjenili istu politiku čak u široj mjeri. U bejlicima koji su pripajani svakovrsni elementi koji su obnašali javne službe ostavljani su na svojim mjestima time što su im prosto izmjenjivani berati na ime osmanski careva. Sami pripadnici domaćih porodica premještani su na važne dužnosti, na položaje sandžak-bega u oblastima gdje nisu mogli izazvati nerede. Mulktimari, divani-malikane sistem jesu rezultat mirenja sa starim poretkom (Za ovo pogl. O. Barkan, Malikane-divani sistemi, THIM, II (1932—1939), str. 119—184). — U Anadoliji se nalaze hrišćanski gospodari timara. U livi Bajburd bilježi se 63 spahiska nevjernička sina. (Arh. Pretsj. vl., tapu deft., br. 387, str. 925). Postojanje hrišćana koji su uživali feudalnu rentu (dirlik) u tvrdavi Kutahija 990 po H. postalo je predmet žalbe centralnoj vlasti, i utvrđeno je »da su neki od njih uživali dirlik s oca na sina od vremena sultana Mehmeda Osvajača a neki da su imenovani od strane bivših careva zapovješću« i ostavljeni su na svojim mjestima. Njihove izjave da imaju u rukama fetve o tome »da je sada desetina pravo hrišćana« pokazuje koliko se najzad izmjenio mentalitet u ovo doba (Original ove zapovjesti, Mühimme defteri, br. 48, str. 30, datum 18 redžep 990).

* Ovaj rad je poslao našem časopisu D-r Halil Inaldžik, prof. Fakulteta za jezikoslovlje, istoriju i geografiju u Ankari. Rad je sa turskog jezika preveo Nedim Filipović.

RÉSUMÉ

En se basant sur de précieux matériaux qu'il a trouvés dans les Archives de la Présidence du Conseil des Ministres à Istanbul et dans d'autres archives turques ainsi que sur de riches documents déjà publiés et en corroborant tout cela par les résultats auquels sont parvenus les éminents historiens contemporains de l' Empire ottoman le professeur H. Inalcik traite dans cette étude la question de l'expansion de la puissance ottomane dans les Balkans.

La raison principale de la prompte propagation de ce pouvoir et de sa consolidation rapide dans les Balkans, le professeur Inalcik la voit prémièrement dans l'aptitude de l'Etat ottoman à concilier les interêts de la classe féodale musulmane avec ceux des classes féodales des Etats chretiens liquidés par les Ottomans, secondement à etendre et à fortifier graduellement ses institutions fondamentales, sa pussance économique et militaire par l'adoption de quelques-unes des institutions trouvées dans l'organisation des Etats balkaniques.

Il fonde sa thèse en premier lieu sur l'étude de document relatifs aux territoires d'Albanie, de Macédoine, de Serbie et en partie à ceux de Bosnie et Hercegovine et de Bulgarie.

Par cette étude le professeur Inalcik projette une vive lumière sur le développement du systeme des timars comme aussi sur celui de quelques institutions que les Otomans ont empruntées à l'organisation des Etats de Serbie et de Grèce.

SADRŽAJ — TABLE DES MATIERES

Strana

D-r Fehim Bajraktarević, Jedan savremeni perziski izvor o bici na Kosovu — La bataille de Kosovo d' après une source persane contemporaine 5

D-r Halil Inalcik, Od Stefana Dušana do Osmanskog carstva — De Stephane Douchane jusqu' à l'Empire ottoman 23

Hamid Dadžibegić, Džizja ili harač — Le cizya ou harac 55

Muhamed A. Mujić, Položaj cigana u jugoslovenskim zemljama pod osmanskom vlašću — L'état social des tziganes dans les pays yougoslaves sous la domination ottomane 137

Hamdija Kreševljaković, Ćefilema sarajevskih kršćana iz 1788 godine — La caution (garantie) collective des chrétiens de Sarajevo en 1788 195

Muhamed Hadžijahić, Hamzevije u svjetlu poslanice užičkog šejha — Les Hamzévites à la lumière de la missive du cheikh d'Užice 215

Alija Bejtić, Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini — Les constructions d'architecture turque en Bosnie et en Herzégovine 229

Muhamed Kantardžić, Hidžretski kalendar i ostali kalendari kod islamskih naroda — Le calendrier de l'Hégire et les autres calendriers chez les peuples musulmans 299

Д-р Бранислав Ђурђев, Дефтери за црногорски санџак из времена Скендер-бега Црнојевића — Les defters (registres) cadastraux pour le sandjak de Monténégro du temps de Skender-bey Crnojević 349

Hazim Šabanović, Najstarije vakufname u Bosni — Les plus anciens vakf-namès en Bosnie 403

Adem Handžić, Pisma Ahmed-paše Dugalića dubrovačkom knezu i vlasteli — Les lettres d'Ahmed-pacha Dugalić au recteur et aux nobles de Raguse 415

Nedim Filipović, Sedam dokumenata iz kodeksa br. 1 Orijentalnog instituta u Sarajevu — Sept documents historiques d'un recueil de documents à l'Institut Oriental de Sarajevo 437

Mehmed Mujezinović, Turski natpisi XVI vijeka iz nekoliko mjesta Bosne i Hercegovine — Les inscriptions arabes et turques du XVIe siècle dans quelques places de Bosnie et Herzégovine 455

Hamid Hadžibegić, Odnos Crne Gore prema osmanskoj državi polovinom XVIII vijeka — Les relations entre le Monténégro et l'Empire ottoman vers la moitié du XVIIIe siècle 485

Teufik Muftić, Trilitere u arapskom jeziku — Les racines trilittères dans la langue arabe 509

D-r Šaćir Sikirić, Sintaktičke funkcije arapskih prijedloga — Les fonctions syntactiques des prépositions en arabe 553

Omer Mušić, Jedna turska pjesma o Sarajevu iz XVII vijeka — Une chanson turque sur Sarajevo du XVIIe siècle 575

SITNI PRILOZI — NOTES

Strana

D-r Fehim Bajraktarević, Poreklo Uščupline povijesti turske carevine — L'origine de l'histoire de l'Empire ottoman par Uščuplija 589

Muhamed A. Mujić, Stav livanjskog kapetana Firdusa prema pokretu Husejn-bega Gradašćevića i sultanovoj politici — L'attitude du »kapetan« de Livno Firdus envers le mouvement de Gradaščević et envers la politique du sultan 597

Dušanka Bojanić, Podaci o Skoplju iz 951 (1544) godine — Les données historiques relatives à Skoplje de l' an 951 (1544) 607

Muhamed A. Mujić, Prilog proučavanju prošlosti Vitine — Un apport à l' étude du passé de Vitina 622

KRITIKA, OCJENE I PRIKAZI — CRITIQUES, COMPTES RENDUS

Dr. Annemarie Schimmel: Die Bildersprache Dschelâladdîn Rûmîs *(F. Bajraktarević)* 629

Le Dîwan de Ka'b ibn Zuhair, édition critique par Tadeusz Kowalski *(F. Bajraktarević)* 630

L. A. Mayer, Mamluk Costume *(T. Muftić)* 632

H. R. Roemer, Staatsschreiben der Tumuridenzeit *(A. Handžić)* 632

C. A. Nallino, Raccolta di scritti editi e inediti, Vol. II 1940 *(F. Bajraktarević)* 634

A. R. Nykl, Gonzalo de Argote y de Molina's Discurso sobre la Poesia Castellana contenida en este libro etc. *(F. Bajraktarević)* 635

Najnovija izdanja Portae linguarum orientalium *(F. Bajraktarević)* 636

Besim Korkut, Gramatika arapskog jezika za I i II razred klasične gimnazije *(F. Bajraktarević)* 640

P. Wittek, Turkish Reader i Vocabulary to the Turkish Reader *(F. Bajraktarević)* . . . 643

Journal Asiatique, Tome CCXXXVIII—CCXL *(T. Muftić)* 644

Oriens. Vol. 1—5 *(T. Muftić)* 648

Zeitschrift der Deutschen Mogenländischen Gesellschaft, Band 99—102 *(A. Handžić)* 655

Bulletin of the School of Oriental and African Studies, Vol. XIV *(T. Muftić)* 659

Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, Parts 1—4 *(T. Muftić)* 661

حوليات كلية الآداب, sv. 1, Kairo, 1951 *(O. Mušić)* 662

مجلة المجمع العلمى العربى, sv. 27, I—II, Damask, 1952 *(O. Mušić)* 664

Bulletin de l'Institut d'Égypte, Tome XXXIII *(T. Muftić)* 666

Naše starine, I, Sarajevo, 1953 *(H. Hadžibegić)* 667

Journal of the Gypsy Lore Society, Vol. XIV—XXXIII *(R. Uhlik)* 670

ORIJENTALNI INSTITUT U SARAJEVU
L' INSTITUT ORIENTAL A SARAJEVO

PRILOZI

ZA ORIJENTALNU FILOLOGIJU I ISTORIJU JUGOSLOVENSKIH NARODA POD TURSKOM VLADAVINOM

REVUE

DE PHILOLOGIE ORIENTALE ET D'HISTOIRE DES PEUPLES YOUGOSLAVES SOUS LA DOMINATION TURQUE

III-IV
1952-53

REDAKCIJA: — RÉDACTION:
D-r BRANISLAV ĐURĐEV, NEDIM FILIPOVIĆ,
HAMID HADŽIBEGIĆ, D-r ŠAĆIR SIKIRIĆ,
HAZIM ŠABANOVIĆ

ŠTAMPARSKI ZAVOD »VESELIN MASLEŠA« SARAJEVO
1 9 5 3